

KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETE
ÖRÖKSÉG ÉS KIHÍVÁSOK

Monográfia

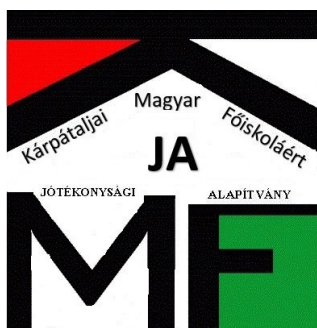
**Nemzeti
Együttműködési
Alap**

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETE ÖRÖKSÉG ÉS KIHÍVÁSOK

Monográfia

II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
Beregszász–Ungvár
2021

ETO 94(477.87)(082)

K 22

A kiadvány a mai Kárpátalja területének történetét mutatja be az őskortól a jelenkorig; összefoglaló jellegű munka, ahol a szerzők által fontosnak tartott témakörök lettek megjelenítve. Ajánljuk mindazoknak, akik betekintést kívánnak nyerni a mai értelemben vett Kárpátalja sokoldalú múltjába és jelenkori történetébe.

*Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Tudományos Tanácsa (2021.09.30., 9. számú jegyzőkönyv).*

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszéke, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi
Kutatóközpontja, valamint Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztőbizottság:

A szerkesztőbizottság elnöke: *dr. Brenzovics László*

Főszerkesztő: *dr. Csatáry György*

Felelős szerkesztők: *Dobos Sándor, Orbán Melinda*

Szerkesztőbizottsági tagok: *dr. Braun László, dr. Szakál Imre,*

Szamborovszkyné dr. Nagy Ibolya

Lektorálta:

prof. dr. habil. Balla Tibor (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest) – 6. fejezet;

Bayerné dr. Sipos Mónika (Pécsi Tudományegyetem, Pécs) – 15. fejezet;

dr. Czigány István (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest) – 4. fejezet;

dr. Ferenc Viktória (Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Budapest) – 16. fejezet;

dr. habil. Forisik Péter (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 2. fejezet;

Hidász Ferenc OFM (Ordo Fratrum Minorum) – 10–13. fejezet;

Marosi István (gör.kat. lelkész, Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ, Beregszász) – 10–13. fejezet;

prof. dr. Mándrik Iván (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász) – 5. fejezet;

Milován Sándor (a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség tiszteletbeli elnöke, Nagyszőlős) – 14. fejezet;

dr. Molnár József (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász) – 1. fejezet;

dr. Novák Ádám (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 3. fejezet;

dr. habil. Palasik Mária (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest) – 11. fejezet;

prof. dr. habil. Püski Levente (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 8–9. fejezet;

dr. Radvánszky Ferenc (ref. lelkész, Mezőkaszonyi Református Egyházközség) – 10–13. fejezet;

dr. habil. Simon Attila (Selye János Egyetem, Komárom; Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja) – 7. fejezet;

dr. Tóth Pál Péter, DSc (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest) – 16. fejezet;

dr. habil. Valuch Tibor, DSc (Eszterházy Károly Egyetem, Eger) – 10., 12–13. fejezet.

Műszaki szerkesztés és tördelés: *Orbán Melinda*

Korrektúra: *Sin Edina, Hnatik-Riskó Márta*

Borítóterv: *Vezsdel László*

ETO-besorolás: *a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára*

A kiadásért felel: *Dobos Sándor* (a II. RF KMF Kiadói Részlegének vezetője)

A monográfia fejezeteinek tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

**A kiadvány megjelenését a Nemzeti Együttműködési Alap,
Magyarország Miniszterelnöksége, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatta
a Nyírtéti Református Egyházközség Jövőjéért Egyesület és a Kárpátaljai
Magyar Főiskoláért Jótékonysági Alapítvány közreműködésével.**

Kiadó: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90 202 Beregszász, Kossuth tér 6.;
e-mail: foiskola@kmf.uz.ua) és a „RIK-U” Kft. (cím: 88 000 Ungvár, Gagarin u. 36.; e-mail:
print@rik.com.ua)

Nyomdai munkálatok: „RIK-U” Kft.

ISBN 978-617-8046-21-7

© A szerzők, 2021

© A szerkesztőbizottság, 2021

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2021

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	11
1. FEJEZET. KÁRPÁTALJA KÖZIGAZGATÁS-TÖRTÉNETE, ETNO- DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSAI ÉS KÖZSÉGNÉVRENDEZÉSEI	13
1.1. A közigazgatási térfelosztás változásai a mai Kárpátalja területén (<i>Molnár D. István</i>).....	13
1.2. Kárpátalja népessége (<i>Molnár D. István</i>)	32
1.3. Községnévváltozások és -rendezések a mai Kárpátalja területén (1898–2000) (<i>Dobos Sándor</i>).....	50
2. FEJEZET. A MAI KÁRPÁTALJA TERÜLETÉNEK ŐSTÖRTÉNETE (<i>Rácz Béla</i>).....	65
2.1. Paleolitikum (őskőkor).....	65
2.2. Mezolitikum (középső vagy átmeneti kőkorszak)	72
2.3. Neolitikum (újkökor, csiszoltkő-korszak).....	76
2.4. Rézkorszak (eneolitikum, kőrézkor)	79
2.5. Bronzkorszak.....	82
2.6. Vaskorszak.....	88
2.7. A római kor.....	92
2.8. A szláv korszak.....	97
3. FEJEZET. ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG KÖZÉPKORA (A HONFOG- LALÁSTÓL 1526-IG) (<i>Kész Barnabás</i>)	103
3.1. A magyar honfoglalástól az államalapításig (895–1000)	103
3.1.1. Őstörténetünk titkai	103
3.1.2. A honfoglaló magyarok régészeti emlékei Kárpátalján	108
3.2. Vidékünk az Árpád-házi királyok korában (1000–1301)	115
3.2.1. Az Árpád-dinasztia	115
3.2.2. Vármegyék és ispánságok.....	120
3.3. A vegyes házi királyok kora (1301–1525).....	125
3.3.1. A Magyar Királyság fénykora.....	125
3.3.2. Középkori vármegyéink.....	131
3.3.3. Gazdaság, társadalom, műveltség.....	138
3.3.4. Középkori kőtemplomok	139
3.3.5. Szerzetesrendek	141
3.3.6. Középkori váraink	143
3.3.7. Vidékünk nemesi családjai a középkorban	153

4. FEJEZET. ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG A KORA ÚJKORBAN (1526–1790).....	157
4.1. Vidékünk története a mohácsi vésztől a szatmári békéig (1526–1711) (<i>Csatáry György</i>)	157
4.1.1. A királyi Magyarország és Erdély határán.....	157
4.1.2. A reformáció terjedése vidékünkön, beregszászi zsinatok	159
4.1.3. Az öt máramarosi koronaváros	165
4.1.4. A Bocskai-felkelés	167
4.1.5. Bethlen Gábor fejedelem kora.....	170
4.1.6. A vármegyei főnemesség	172
4.1.7. Az ungvári katolikus gimnázium.....	185
4.1.8. Az ungvári unió 1646-ban	188
4.1.9. A Thököly-felkelés.....	190
4.1.10. A Rákóczi-szabadságharc	199
4.2. Északkelet-Magyarország története 1711–1790 között (<i>Molnár Ferenc</i>)	213
4.2.1. A munkács-szentmiklósi uradalom.....	217
4.2.2. Munkács és Nagyszőlős.....	224
4.2.3. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye kiala- kulása a 18. században	228
4.2.4. Bacsinszky András a Munkácsi Egyházmegye élén.....	231
5. FEJEZET. ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE 1790-TŐL 1914-IG....	237
5.1. A nemzeti ébredés kezdetétől a reformkor végéig (<i>Dancs György</i>).....	237
5.1.1. A jakobinus mozgalom és a napóleoni háborúk	237
5.1.2. A reformkori országgyűlések és a vármegyék.....	239
5.1.3. Népeesség.....	247
5.1.4. Egészségügy és kolerajárvány	249
5.1.5. Gazdaság.....	254
5.1.6. Adók és kiadások	263
5.1.7. Regionális központok	265
5.1.8. Társadalmi szerveződések	271
5.2. Az 1848–49. évi események és a neoabszolutizmus (<i>Molnár Ferenc</i>)	273
5.2.1. A vármegyei élet és a forradalom	273
5.2.2. A nemzetiségi kérdés	277
5.2.3. A nemzetőrség és a honvédtoborzás megszervezése	279
5.2.4. Az 1848. őszi események.....	283

5.2.5. 1849 tavasza: a verhovinai események és a podhe- ringi ütközet	287
5.2.6. Végig a magyar szabadságharc szolgálatában	290
5.2.7. Megtorlás és neoabszolutizmus	295
5.2.8. Az Ungvári Kerület és az olmützi alkotmány kihirdetése	296
5.2.9. A politikai és nemzetiségi élet élénkülése az 1860-as évek elején.....	303
5.3. A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai (<i>Braun László</i>)	310
5.3.1. A mezőgazdaság és az agrárnépesség helyzete.....	310
5.3.2. Kivándorlás az Északkeleti-Kárpátok vidékéről	315
5.3.3. Ruszin nemzetiségi mozgalom és politikai viszonyok	323
5.3.4. A zsidó közösség és gazdasági szerepvállalása	329
5.3.5. A német lakosság foglalkozása és társadalmi helyzete.....	332
5.3.6. A vasúti közlekedés kiépítése	334
5.3.7. Az ipar fejlődése	344
5.3.8. A városok fejlődése és polgárosodás.....	358
 6. FEJEZET. AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS VIDÉKÜNK (1914–1918) (<i>Suslik Ádám</i>)	 383
 7. FEJEZET. AZ ELSŐ CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG IDŐSZAKA (1918–1938) (<i>Szakál Imre</i>)	 399
7.1. Az államfordulat hónapjai.....	399
7.1.1. Ruszka Krajna.....	399
7.1.2. A csehszlovák katonai megszállás	408
7.2. Kárpátalja a Csehszlovák Köztársaság közigazgatásában	412
7.2.1. Az új ország	412
7.2.2. Kárpátalja csehszlovák közigazgatása	416
7.3. Magyar társadalmi és politikai élet a csehszlovák Kárpátalján.....	423
7.3.1. Az új közösség	423
7.3.2. Pártok és választások	430
7.4. Csehszlovák gazdaságpolitika Kárpátalján	435
7.4.1. Gazdasági helyzetkép és infrastrukturális fejlesztések.....	435
7.4.2. Földreform és telepítéspolitika	444
 8. FEJEZET. KÁRPÁTI UKRAJNA ÉS A TERÜLETI REVÍZIÓ (1938–1939) (<i>Szözlősi Nóra</i>)	 449
8.1. Az 1938-as eseményeket megelőző nemzetközi helyzet.....	449
8.2. Az 1938-as csehszlovák válság és a kisantant megroppanása.....	454

8.3. A müncheni tárgyalások és az első bécsi döntés	455
8.4. Az 1938. őszi események	459
8.5. Kárpáti Ukrajna kikiáltása, majd Magyarországhoz történő csatolása 1939 márciusában	463
9. FEJEZET. A MAGYAR KIRÁLYSÁGHOZ VISSZATÉRT KÁRPÁTALJA (1938–1944) (<i>Szőlősi Nóra</i>).....	
9.1. Előzmények.....	467
9.2. A katonai közigazgatás bevezetése.....	468
9.3. A polgári közigazgatásra történő áttérés.....	472
9.4. A visszatért területek országgyűlési képviselőtének alakulása.....	475
9.5. Igazoltatási eljárások és a tisztviselőkérdés	477
9.6. A visszatért területek gazdasági adottságai és lehetőségei	480
9.6.1. Turizmus	480
9.6.2. Erdőgazdálkodás.....	483
9.6.3. A vízerőművek.....	490
9.6.4. Mezőgazdaság, ipar és az ezen belüli szociális intézkedések.....	493
10. FEJEZET. A KÉSŐSZTÁLINIZMUS KORSZAKA (1944–1953).....	
10.1. A vidék szovjetizálása/szovjetesítése (<i>Molnár D. Erzsébet</i>)	501
10.2. A szovjet típusú gazdaságpolitika erőszakos térnyerése (<i>Molnár D. Erzsébet</i>)	513
10.3. A közoktatás szovjetesítése (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	521
10.4. Egyházpolitika szovjet módra (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	528
11. FEJEZET. A SZTÁLIN UTÁNI ÉVTIZED – 1953–1964 (A HÁROM „TRIUMVIRÁTUS” ÉS A HRUSCSOVI KILENC ÉV).....	
11.1. Politikai látszatenyhülés (<i>Váradi Natália</i>).....	543
11.2. A gazdaságfejlesztés – káderkérdés (<i>Váradi Natália</i>)	551
11.3. 1956 helyi vonatkozásai (<i>Váradi Natália</i>).....	565
11.4. A közoktatás alakulása az enyhülés éveiben (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	574
11.5. A hitélet alakulása a hruscsovi egyházüldözés idején (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	580
12. FEJEZET. A BREZSNYEVI DOLCE VITA KÉT ÉVTIZEDE (1964–1982).....	
12.1. „Édes élet” szovjet módra: gazdaság és birodalmi eszme (<i>Császár István</i>)	593

12.2. A helyi magyar szellemi mozgástér újraértelmezése és annak következményei (<i>Császár István</i>).....	600
12.3. A közoktatás brezsnyevi központosításának időszaka (1964–1982) (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	613
12.4. Egyházpolitika és hitélet a <i>dolce vita</i> idejében (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	619
13. FEJEZET. A BOMLÁS ÉVTIZEDE (1982–1991).....	631
13.1. Pártfőtítkárok váltásának sodrában: élelmiszerprogram és alkoholtilalom (1982–1985) (<i>Molnár D. Erzsébet</i>)	631
13.2. A gorbacsovi peresztrojka fonákságaitól a széthullásig (<i>Császár István</i>)	635
13.3. Az ideológiai harc fokozása a közoktatásban (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	644
13.4. Az ateista propagandától az egyházzal történő együttműködésig (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	650
14. FEJEZET. KÁRPÁTALJA POLITIKATÖRTÉNETE A FÜGGETLEN UKRAJNÁBAN (1991–2015) (<i>Darcsi Karolina</i>)	661
14.1. Kárpátalja Ukrajna függetlenségének időszakában – a magyar érdekképviselet megjelenése, az elvesztett autonómia ügye	661
14.2. Ukrajnai választások és a kárpátaljai magyarság	665
14.2.1. Parlamenti választások – 1990–1998	667
14.2.2. Parlamenti választások – 2002–2014	668
14.2.3. Helyhatósági választások Ukrajnában	680
15. FEJEZET. HELYZETKÉP A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVŰ OKTATÁSRÓL (1989–2019) (<i>Orosz Ildikó</i>).....	693
15.1. Az oktatást meghatározó jogalkotási folyamat alakulása Ukrajnában.....	694
15.2. Az anyanemzet politikájának hatása a kárpátaljai magyar oktatásra.....	706
15.3. A magyar nyelvű oktatási intézményhálózat	717
15.4. A magyar tannyelvű oktatási intézmények/osztályok minőségének kérdésköre	723
15.5. A magyar nyelvű szakképzés és felsőoktatás alakulása a vizsgált időszakban.....	735

16. FEJEZET. KÁRPÁTALJA TÁRSADALMI VISZONYAI A FÜGGETLEN UKRAJNÁBAN (1991–2018) (<i>Hires-László Kornélia</i>)	743
16.1. Korszakok a gazdasági jellemzők és változások alapján.....	744
16.1.1. Ukrajna intézményi átalakulása (1991–1998).....	744
16.1.2. A nemzetközi hitelek és befektetők (1999–2007).....	748
16.1.3. A nagy gazdasági világválság (2008–2009).....	749
16.1.4. A mindenkori Nyugat és Kelet dilemmája (2010–2013)	751
16.1.5. A „Majdan” utáni időszak (2014–2015; 2016–2018)	752
16.2. Magyar kisebbségi lét a független Ukrajnában	756
16.2.1. A függetlenség alapjai (az alkotmány) – 1991–2000	756
16.2.2. Státusz törvény / narancsos forradalom – 2000–2007	756
16.2.3. Az első „ukrán láz” – 2008–2009	759
16.2.4. Kisebbségbarát időszak – 2010–2012.....	760
16.2.5. A második „ukrán láz”(?) – 2013–2019.....	761
16.3. Migrációs folyamatok korszakonként a kárpátaljai magyarság életében	761
16.4. Mindennapok a kárpátaljai magyarság életében az 1991-es rendszerváltás után	765
A KÖTET SZERZŐI	781

7. FEJEZET

Az első Csehszlovák Köztársaság időszaka (1918–1938)

7.1. Az államfordulat hónapjai

7.1.1. *Ruszka Krajna*

1918 novemberében egy Budapestről hazaérkező mezővári lakos tanúja volt annak, hogy Magyarországon győzött az őszirozsás forradalom, és Károlyi Mihály vezetésével új kormány alakult. Ezeket az eseményeket a következő szavakkal interpretálta: „Nincs többé törvény”.¹ Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása következtében a társadalmi élet oly sok területére kiterjedt zűrzavar az északkelet-magyarországi vármegyékben az első világháború viszontagságai után az addigiaknál is sanyarúbb állapotokat eredményezett.

Lehoczky Tivadar, az északkeleti vármegyék történetének lelkes kutatója életének utolsó éveiben, az akkori idők jelentőségét megértve naplójába gyűjtötte a Nagy Háború kezdetén szerzett tapasztalatait. Feljegyzéseiből ismerjük, hogy a háború iránti, ma már teljesen érthetetlennek tűnő lelkesedés Kárpátalját sem kerülte el. 1914 augusztusában Munkács utcáin a magyar és ruszin behívottak pálinkától duzzadó jókedvvel a Kosuth-nótát énekelték új háborús szöveggel: „Ferenc József azt üzenté...”² A birodalmakat maga alá temető kataklizma a harctéren és a hátsószágban is hamar megmutatta, nem volt ok ünneplésre. Az északkeleti vármegyék már 1914–1915 fordulóján hadszíntérré váltak. A zömében a kassai katonai parancsnokság alá tartozó megyékből besorozott bakák a keleti hadszíntéren és a Balkánon szembesültek a háború borzalmaival. Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék katonái közül a legszerényebb becslések szerint is több mint tízezren lettek az első világháború áldozatai.³ Veszteséget azonban nemcsak a háborúban elesettek családjai szenvedtek. A háborúból fizikálisan vagy mentálisan rokkantan hazatérők jelentős része soha nem vált többé munkaképessé. Az első világháború mindennapokban

¹ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), F. 14, op. 10, od. zb. 126.

² *Lehoczky Tivadar: Világháborúnk I–II.* rész. Szerk. Csatáry György – Molnár Ferenc – Orbán Melinda. Beregszász–Ungvár 2016. 21.

³ *Suslik Ádám: Az Osztrák–Magyar Monarchia rutén katonasága az első világháború időszakában (statisztikai elemzés).* In: *Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében. Határhelyzetek VI.* (A Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Kutatói Szakkollégiumának Évkönyve.) Szerk. Fedinec Csilla – Szoták Szilvia. Budapest 2013. 59.

tapasztalható következményei a két világháború közötti húsz évben végig meghatározták több ezer kárpátaljai család életét. A csehszlovák hivatalok adatai szerint a két világháború között Kárpátalja területén 15 000 család jogosult segélyezésre a háborús veszteségei miatt.⁴

A világméretű konfliktus minden megnyilvánulása, a front közelsége, az orosz hadsereg betörései, a katonai alakulatok mozgása, a háború végére egyre gyakoribbá váló járványok – előbb a kolera, majd a spanyolnátha, végül a tífuszjárvány – a végletekig élezték a vármegyékben addig is lappangó feszültségeket, és nehezítették az amúgy is szegény lakosság helyzetét. Sokat rontott ezen az állapoton a vármegyék politikai elitjén belüli konfliktusok sorozata, a háborús segélyezéssel való visszaélések körül kialakuló botrányok és a meggyengülő közigazgatás.⁵ Amikor 1918 őszén a frontokon sokat szenvedett katonák végül hazaértek, nem a háború befejezése fölötti öröm, hanem az elégedetlenségükből és elkeseredettségükből fakadó erőszak jellemezte a későbbi Kárpátalja több települését is.

1918 szokatlanul meleg őszén⁶ az események hasonló forgatókönyv szerint zajlottak le Északkelet-Magyarország több településén is. A megyei központokban létrejöttek a nemzeti tanácsok, Beregszászban még a zuhogó eső sem akadályozta a politikai szándéknyilvánítást.⁷ A szociáldemokraták, a női egyenjogúságért tenni akaró mozgalmak voltak a legaktívabbak. A harctérről hol szervezetlenül, hol szervezetten, de mindenképp elkeseredve hazatérő katonák egy része fegyverét is magával hozta. Az egyik Bereg megyei tanító a hazatérők hangulatát a következőképp jellemezte: „A harctéri eseményektől elkeseredett katonák nem törődnek többet semmivel, jönnek haza rendetlenül ki fegyverrel, ki anélkül és keresik azokat, akiket szenvedéseik és hozzátartozóik nyomorúsága okozóinak tartanak.”⁸ A katonák haragja elsősorban az állami tisztségviselők felé és a zsidó boltosok, kereskedők felé irányult. Kozma György, aki 1919-ig több hivatali pozíciót is betöltött Bereg vármegyében, arról írt, hogy csak megyéjében huszon-

⁴ *Csatáry György*: Elesett és sebesült hőseink a Nagy Háborúban. Hadirokkant-gondozó hivatalok iratai a Kárpátaljai Állami Levéltárban (1919–1944). Beregszász–Ungvár 2019. 7.

⁵ *Cieger András*: A Bereg megyei politikai elit a dualizmus időszakában. In: *Levéltári Évkönyv. (A Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Önkormányzat Levéltárának kiadványai XII.)* Szerk. Nagy Ferenc. Nyíregyháza 1997. 221.

⁶ *Fedinec Csilla*: Ungvár és vonzáskörzetének betagozódása a csehszlovák államba (1918–1928). *Limes: tudományos szemle* 17. (2004) 3. sz. 101.

⁷ Bereg, 1918. november 10. 3.

⁸ Az 1918 őszén kialakult helyzetről jól árulkodnak azok a jelentések, melyek a vármegye több településéről fennmaradtak a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászban őrzött iratanyagaiban – KTÁL, F. 14, op. 10, od. zb. 126.

négy jegyzőt üztek el a lakosok.⁹ Volt, ahol föbe lőtték a jegyzőt, családját elüldözték, volt, ahol az állam képviselője szerencsésebb volt, s el tudott menekülni, még mielőtt a lakosok haragja utolérte volna.¹⁰ Az eseményeket megélők feljegyzéseiből és a visszaemlékezésekben jórészt úgy interpretálták a frontról hazatérő katonák tettét, mint akik dühösek azért, hogy míg ők a háború poklát élték meg, addig egyes otthonmaradt kiváltságosok csak gazdagodtak.¹¹ Napjainkra több történeti kutatásból is ismert, hogy az állami közigazgatás alsóbb szintjén szolgáló hivatalnokok gyakran visszaéltek pozíciójukkal, hűtlenül kezelték a háborús segélyeket, és az otthonmaradt családtagok sérelmeinek híre eljutott a frontokon szolgálókhoz is.¹² A jegyzői hivatalok és a szatócsboltok felforgatásán túl a felbolydult falvakban dúlók dühe elérte a lelkészt, a tanítót, elűzték a csendőröket, és persze a borospincéket is rögvest megszállásuk alá vonták. Az alkoholgőzös tombolás szerencsére nem érintett minden települést, megfékezése így sem volt gyors és sikeres. A legtöbb helyen általában magától lecsendesedtek az események, valahol pedig az indulatok megfékezésére érkezett csendőrök folytatták a féktelen ivást, fosztogatást és a békés lakosság zaklatását.¹³

A november eleji események azonban csak a kezdetét jelentették annak a káosznak, amely az északkelet-magyarországi hegyvidéket 1918–1919-ben jellemezte. A karhatalom hiánya, az állami szuverenitás meggyengülése közepette megkezdett közigazgatási reformok mellett a földfoglalások, rablások, a Galíciába irányuló élelmiszer-csempészet, a külföldi agitátorok tevékenysége mindennapossá vált.¹⁴ A források, amelyekből ezekről az eseményekről információt szerezhetünk, az esetek többségében az állami igazgatásban részt vett személyektől keletkeztek, jegyzőktől, vármegyei hivatalnokoktól, tanítóktól, így főleg az ő nézőpontjukból láthatjuk 1918 végének bomlását.¹⁵ Ezekből a dokumentumokból is látszik, hogy sokan közülük nem tudtak mit kezdeni az alacsonyabb sorban lévők, gyakran mélyszegénységben élők harsányan és néhol erőszakosan megfogalmazott igényeivel. Egyesek az 1918. november 16-án kikiáltott népköztársaság fogalmát

⁹ *Kozma György*: Egy vármegye harca és haldoklása. Szentes 1938. 111.

¹⁰ KTÁL, F. 14, op. 10, od. zb. 126.

¹¹ Uo.

¹² A legutóbbi feldolgozás *Hatos Pál*: Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története. Budapest 2018.

¹³ KTÁL, F. 14, op. 10, od. zb. 126.

¹⁴ *Szakál Imre*: „Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bérci között”. Iratok Ruzska Krajna történetéhez (1918–1919). Beregszász–Ungvár 2018.

¹⁵ KTÁL, F. 14, op. 10, od. zb. 126.

is, nehezen értelmezték. Volt, aki attól tartott, ez azt jelenti, hogy ettől kezdve „nincs különbség ember és ember között”. „Furcsa világ kezdődött” – jegyezték meg többen is.¹⁶ Nehezen vagy egyáltalán nem értették meg, hogy az indulatok nem a háborús vereséggel jelentek meg. A háború szenvedései és az államhatalom meggyengülése hosszú évtizedek alatt kialakult társadalmi ellentétek, feszültségek felszínre kerülését eredményezték. A történelem forгатaga Északkelet-Magyarországon is változásokat hozott, ennek az érzete egyesekre bénítóan rátelepedett, másokat cselekvésre ösztönzött.

Az Osztrák–Magyar Monarchia széthullásával a ruszinok körében több politikai irányzat képviselője is elérkezettnek látta az időt, hogy véleményyt nyilvánítsanak a ruszinok lakta területek hovatartozásáról. A Monarchia gazdaságilag talán legelmaradottabb területén élő – korabeli kifejezéssel – rutének körében kevés volt az értelmiségi, a nemzetiségi ébredési mozgalom körükben kevesebb sikerrel járt. A roppant kedvezőtlen gazdasági helyzetben élő ruszinok műveltségi viszonyaik tekintetében is elmaradtak a többi magyarországi nemzetiség mögött. A ruszinok körében a legnagyobb jelentőséggel bíró szervezet kétségtelenül a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye volt. Az egyházmegye papsága és tanítói jelentették a szűk ruszin értelmiséget, akik hozzájárultak a népi kultúra és az anyanyelv megőrzéséhez. A ruszin nemzeti tanácsok létrejöttének sorozata a Szepességben kezdődött, Ólublón. A Neviczky Emilián görögkatolikus pap által vezetett szervezet az épp akkor bontakozó ukrán államiság mellett tett hitet. Szintén ukrán irányultságú tanács jött létre Kőrösmezőn, Szolyván és Huszton. Az egyetlen cseh-szlovák irányultságú ruszin tanács Sáros megye központjában, Eperjesen szerveződött a magyar országgyűlés korábbi néppárti képviselőjével, Anton Beszkiddel (Beszkid Antal) az élén.¹⁷

A ruszinok politikai szervezkedésének megélénkülése nem csupán a Kárpát-medencében volt megfigyelhető. A 19. század végén – 20. század elején a jobb életkörülményekre vágyó ruszinok tízezrei hagyták el szülőföldjüket, és telepedtek le nagy számban az Egyesült Államokban. Főleg a görögkatolikus egyház szervezésének köszönhetően több társadalmi szervezetük is létrejött az első világháború idejére.¹⁸ A későbbi Kárpátalja sorsának alakulásában a legjelentősebb szerepet ezek közül az Amerikai Ruszinok Néptanácsa játszotta, melynek képviselőjében Gregory Zhatkovich,

¹⁶ KTÁL, F. 14, op. 10, od. zb. 126.

¹⁷ A ruszin tanácsok megalakulásáról lásd: *Paul Robert Magocsi: The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus' 1848–1948.* Cambridge–London 1978. 85–95.

¹⁸ Uo. 77.

a ruszin származású ügyvéd, tárgyalásokat folytatott Tomáš Masarykkal.¹⁹ Mire Északkelet–Magyarországon a ruszin néptanácsok megfogalmazták kívánalmaikat, addig 1918. november 12-én az USA-ban, Scranton városában az amerikai ruszinok már egy népszavazást is tartottak az emigráns közösség körében, melynek többsége a Csehszlovákiához való csatlakozás mellett tette le voksát.²⁰ A párizsi békekonferencián ez a scrantoni döntés volt az egyik névleges alapja a Kárpátaljával kapcsolatos döntéshozatalnak.

A fent említett ukrán és a csehszlovák irányultságú nemzeti tanácsok mellett az ungvári székhelyű püspökség tevékenységének köszönhetően megjelent a magyar irányzat is. Papp Antal görögkatolikus püspök kezdeményezésére 1918. november 9-én jött létre a Magyarországi Ruthének Néptanácsa, elsősorban a munkácsi egyházmegye klérusának és egyéb ruszin értelmiségiek részvételével, amely alakuló ülésén kijelentette: „A magyarországi ruthén nép ragaszkodik ősi hazájához és annak területi integritásához.”²¹ Az alakuló ülés után meg is történt a néptanács és a Károlyi-kormány közötti kapcsolatfelvétel, és Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék kormánybiztos-főispánjainak kijelölésekor a kormány meghallgatta a néptanács javaslatát.²² A tanáccsal egyeztetve december 1-én kormánybiztosságot hoztak létre Szabó Oreszt vezetésével, melynek feladata „a magyarországi rutén nemzet önrendelkezési joga gyakorlásának előkészítése” volt.²³ A ruszinokkal való megegyezést a népköztársaság vezetése nem csak az ungvári ruszin tanáccsal való megegyezésre kívánta alapozni. Ennek szellemében került sor Szabó Eumén görögkatolikus pap elnökségével 1918. december 10-én egy tanácskozásra.²⁴ A ruszin küldöttségben, melyet a roppant szénhiány ellenére különvonat szállított a fővárosba, valamennyi északkelet-felvidéki ruszin politikai erő képviseltette magát. Bár a tanácskozáson közel sem sikerült mindenkit meggyőzni a magyar rendezés ügye mellett, két héttel később kiadták az autonómiát előíró törvényt.²⁵ A történeti szakirodalomban többször is leírták már azt, hogy ennek a törvénynek valójában csak szimbolikus jelentősége volt.²⁶ így vélekedett erről

¹⁹ *Fedinec Csilla*: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Galánta–Dunaszerdahely 2002. 13.

²⁰ *Magocsi, P. R.*: The Shaping of a National Identity i. m. 85.

²¹ KTAL, F. 151, op. 4, od. zb. 2776.

²² *Szakál I.*: „Rend, fegyelem, összetartás...” i. m. 26.

²³ *Fedinec Cs.*: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája i. m. 47–48.

²⁴ Uo.

²⁵ *Magocsi, P. R.*: The Shaping of a National Identity i. m. 87.

²⁶ *Fedinec Csilla*: A „leggyengébb fél”. Gondolatok a ruszin–ukrán paradigma újraértelmezéséhez. In: Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben. Szerk. Gyarmati György et al. Pécs–Budapest 2013. 308–309.

svájci típusú kantonokon alapuló föderalizációs elképzelései gyökeresen alakították volna át a magyar közigazgatást. Az 1918 előtt uralkodó politikai elit számára elképzelhetetlen volt a nemzetiségi föderalizáció, a háborús összeomlásban pedig szinte lehetetlen volt gyakorlatban kivitelezni. A tárca nélküli miniszter a románokkal és a szlovákokkal is tárgyalásokat folytatott 1918 novemberében és decemberében. Mindkettő kudarccal végződött, így az általa „leggyengébb félnek” nevezett ruszinokkal kereste a megegyezést.²⁹ A ruszinok érdekvédelmében megnyilvánuló különböző csoportok egy része hajlandó is volt a Magyarország kötelékében maradás mellett munkálkodni. Egyesek vélhetően elkötelezettségből, mások talán szolid haszonszerzés reményében. A belügyminisztériumi hivatalnok, Szabó Oreszt vezetésével az Igazságügyi Minisztérium alagsorában szervezték meg a ruszin minisztériumot. Munkácson pedig egy Stefán Ágoston nevű, kalandos életű, harsány rahói ügyvéd kezdhetett a kormányzói poszttal járó gondokkal való küzdelemben.³⁰

A népköztársaság vezetése igyekezett megszerettetni a ruszin önkormányzat gondolatát polgáraival. Az Országos Propagandabizottságban Sztripszky Híador kiváló ruszin tudós szervezte az autonómia ügyének népszerűsítését.³¹ A fővárosban tematikus esteket szerveztek, a hegyvidéket propagandisták járták a jobb élet reményének ígéretével. Még a neves magyar prózáiró, Krúdy Gyula is szentelt egy könyvet az ügynek, ekkor született meg a Havasi kürt. Ruszka Krajna kistükre című írása. A könyv sorsa egyébként jól tükrözi az autonómiakísérlet történetét is. A kis könyvet Krúdy 1918 telén írta, azzal a céllal, hogy a magyar olvasóközönséghez közelebb hozza az ismeretlen ismerősként Északkelet-Magyarországon élő ruszinokat. Bár a könyvet a szerző Ungváron szerette volna megjelentetni 1919 elején, ez már nem volt lehetséges, mivel a csehszlovák csapatok 1919 januárjában megszállták a várost. Jól jellemzi az északkelet-magyarországi 1918–1919. évi helyzetet, hogy Krúdy könyvét az autonóm terület Magyar Népköztársaság általi létrehozásának hevében írta, azonban a Tanácsköztársaság idején adta ki a Ruszin Népbizottság, amikor a tervezett autonóm terület már megszálló hadseregek fennhatósága alatt volt.³² A ruszin autonómia gondolatának díszpapírba csomagolása nem volt szükségtelen erőfeszítés. A törvény által érintett négy magyar vármegye közössé-

²⁹ *Szakál I.*: Jászi Oszkár és a ruszinok i. m. 107.

³⁰ *Szakál I.*: „Rend, fegyelem, összetartás...” i. m. 31.

³¹ Uo. 34.

³² *Zoltán András*: Kerča, Igor: A ruszinok Krúdy Gyula műveiben. *Kisebbségkutatás* 13. (2004) 2. sz.

géből többen is szót emeltek, ahogyan fogalmaztak, a „ruszin impérium” létrehozása ellen. Sokak számára igazán nehezen elképzelhető volt, hogy a „szegény atyafiaknak” tekintett ruszinoknak kiterjedt politikai jogokat juttassanak.³³ Jászi kísérletéért a hegyvidék ruszinjai körében sem volt egyértelmű a lelkesedés. A propagandisták jelentései azt tükrözik, többen nem tudták elhinni, hogy komolyak a magyar szándékok, mások pedig elköteleződtek már az ukrán vagy a csehszlovák irányultság mellett. Mindesetre a hegyvidéken dolgozó propagandamunkások jelentéseiből az derül ki, lehetőséget láttak arra, hogy megfelelő, türelmes politikával megváltoztassák a kételkedők véleményét. A széteső magyar közigazgatás azonban nem kedvezett az ilyen irányú törekvéseknek.³⁴

A törvény az autonóm terület határait nem konkretizálta. Ez a nagyfokú bizonytalanság mellett azt eredményezte, hogy egyfajta kettős közigazgatás jelent meg az északkeleti vármegyékben. Egyrészt a Stefán Ágoston vezette Munkács székhelyű kormányzóság, másrészt a négy megye élén álló kormánybiztos-főispánok is igényt formáltak a közigazgatás működtetésére, ami ilyen módon gyakran vezetett kompetenciavitákhoz. A Ruszka Krajna-i autonómia esélyét azonban nem ez veszélyeztette a leginkább. A hegyvidék helyzete 1918–1919 fordulójára kétségbeejtővé vált. Nem volt megfelelő közellátás, felbomlott a közbiztonság. 1919 januárjától a csehszlovák, a román és az ukrán alakulatok törtek be a területre.³⁵ A Magyar Királyság kötelékében élő ruszinok között az első világháború végén felerősödött az ukrán orientáció. Ennek kétségtelenül lendületet adott az a tény, hogy a Kárpátoktól keletre Galíciában, illetve a Dnyeper mentén is ukrán államalkotó törekvések bontakoztak ki. Különösképp a galíciai ukrán politikai szervezetekkel való együttműködés eredménye volt az, hogy 1919. január 8-án az ún. Hucul Néptanács Kőrösmezőn kikiáltotta a Hucul Népköztársaságot³⁶, mely eseményt egy Galíciából támogatott fegyveres felkelés is kísérte. A felkelés eredményeként a Hucul Köztársaság területét fegyverrel kiterjesztették a Rahói járásra, előrenyomulásukat azonban a román hadsereg megállította. 1919 januárjának végén Huszton több ruszin község képviselője kimondta az Ukrán Népköztársasághoz való csatlakozást.³⁷ A magyar állam szuverenitása az autonómia működtetése szempontjából kri-

³³ Szakál I.: „Rend, fegyelem, összetartás...” i. m. 36.

³⁴ KTÁL, F. 59, op. 1, od. zb. 12.

³⁵ Szakál I.: „Rend, fegyelem, összetartás...” i. m. 38–40.

³⁶ Erről részletesen lásd: C., *Клочурак: До волі. (Спомини.)* Нью-Йорк 1978., továbbá M., *Мушинка: Лицар Волі. Життя і політично-громадська діяльність Степана Клочурака.* Ужгород 2011.

³⁷ *Fedinec Cs.*: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája i.m. 50.

tikusan megroppant. Szabó Oreszt miniszter csalódottan kérte 1919 márciusában Munkácsra helyezését, abban bízva, hogy ott majd hatékonyabban tehet az autonómia ügyéért.³⁸ Erre már nem kerülhetett sor, mivel a március 21-én létrejött Tanácsköztársasággal Szabó nem vállalta az együttműködést. Ruszka Krajna ügye viszont ezután is terítéken maradt. Létrehozták a Ruszin Népbiztosságot, amelynek fennhatóságát kiterjesztették valamennyi vármegyére, amelynek volt jelentősebb ruszin lakossága. A ruszin népbiztos a korábbi kormányzó, Stefán Ágoston lett, aki a Forradalmi Kormányzótanácsban is helyet kapott. Létrehoztak két fegyveres testületet is, a Ruszin Vörös Gárdát és a Ruszin Vörös Őrséget³⁹, ahová, az éhezést elkerülendő, zsoldért szívesen is jelentkeztek az emberek. A lényegi, az autonómia működését leginkább akadályozó problémák azonban a Tanácsköztársaság idején is megoldatlanok maradtak. Az Ungi Direktórium egyik politikai megbízottja a következőképp számolt be a Verhovina állapotáról 1919 áprilisában: „[...] a lakosság teljesen el van zárva a nagyvilágtól, se postája, se távírdája, se telefonja és közlekedési eszköze szintén nincsen s ennek [következménye] az, hogy a nagyvilági eseményről nem tud semmit és ha hallott is valamit azt csak elferdítve és rém-képekben [...]. Élelmiszere szintén nincsen, a nép éhezik [...] semmiféle gyűlésre nem akar jönni és nem akar senkinek hinni.”⁴⁰ A csehszlovák és román katonai térfoglalás a Tanácsköztársaság időszakát negyven naposra kurtította Ruszka Krajnában, és a ruszin autonómia rövid kísérletének is véget vetett. Száz év távlatából úgy látszik, a ruszin önrendelkezésről szóló törvénynek leginkább a Népköztársaság külpolitikájának szempontjából volt igazi jelentősége, az antant irányába igyekeztek bizonyítani a nemzetiségekkel szembeni jó szándékaikat, de a gyakorlati megvalósításnak igazán kevés esélye mutatkozott. Kevésbé ismert, hogy Stefán Ágoston egy kisebb csoport élén Varsóban, Lengyelországban létrehozta Ruszka Krajna emigráns kormányzótanácsát. Azon túl, hogy együttműködtek a magyarbarát szlovák emigrációval, jelentettek a magyar külügynek, és megkíséreltek felállítani egy ruszin légiót, nem sok eredménnyel büszkélkedhettek. Legmerészebb akciójuk az volt, hogy 1920-ban egy kis fegyveres csoporttal egy nehezen komolyan vehető támadással megkísérelték Magyarországnak visszavenni Csehszlovákiától az akkor már Podkarpatszka Rusznak nevezett közigazgatási egységet. Mint ismert, sikertelenül.⁴¹

³⁸ MNL OL, K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919. március 8.

³⁹ *Fedinec Cs.*: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez i. m. 35–38.

⁴⁰ KTÁL, F. 59, op. 1, od. zb. 20.

⁴¹ *Bellér Béla*: Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása. Budapest 1975. 178–187.

7.1.2. A csehszlovák katonai megszállás

A későbbi Podkarpatszka Rusz területén a csehszlovák időszak gyakorlatilag 1919. január 12-én, Ungvár csehszlovák katonaság általi megszállásával elkezdődött. Amadeo Ciaffi olasz ezredes, aki irányítása alatt a későbbi Kárpátalja elfoglalása megkezdődött, Ungvár rendőrfőnöke és az olaszul jól beszélő városi orvos várta. A város átadásának-átvételének folyamata csupán pár percet vett igénybe.⁴² A későbbi kormányzói központ megszállása az olasz egyenruhás legionáriusok által az 1918. december 23-i antantjegyzékben kijelölt demarkációs vonalnak megfelelően történt. Az 1919. március 21-én létrejött Tanácsköztársaság ellen a román csapatok április 16-án kezdték meg a hadmozdulatokat, melyek során május 1-re elfoglalták az egész Tiszántúlt,⁴³ április 20–21-én Beregszászt.⁴⁴ Az 1918. decemberi demarkációs vonalat a csehszlovák csapatok csak április 26-án lépték át, csatlakozva a román hadsereg korábbi támadásához. A békekonferencia a véglegesnek szánt csehszlovák–magyar országhatárt 1919. július 11-én hagyta jóvá, ezt a döntést, mely értelmében Északkelet-Magyarország zömében ruszinok lakta sávja az első köztársaság területéhez került, két nappal később jegyzékben közölték.⁴⁵ 1919 áprilisának végétől 1919 júliusáig a román és a csehszlovák megszálló csapatok közötti határvonal Munkács és Beregszász között húzódott. 1919 áprilisában a csehszlovák megszállás alatt lévő Munkácsról Kozma György a román megszállás alatt lévő Beregszászba utazott gépkocsival. Útjáról a következőket írta: „A munkács–beregszászi állami úton nagy forgalom volt s feltűnő sok lakodalmas menettel találkoztunk. Háború, forradalom, megszállás, együttvéve sem sokat változtat az élet lényegén.”⁴⁶ Augusztusra a legionáriusok elérték Beregszász körzetében azt a vonalat, mely a későbbi csehszlovák–magyar határt jelentette.⁴⁷ Ezeket a területszerzéseket az 1919. szeptember 10-én aláírt saint-germain-en-laye-i, majd az 1920. június 4-ei trianoni szerződések véglegesítették.

A katonai megszállás Kárpátalja-szerte békésen, a helyi lakosság ellenállása nélkül zajlott le. Maguk a megszálló katonaság vezetői is beszámoltak a békés fogadtatásukról. Az ungvári Határszéli újság például az

⁴² *Fedinec Cs.*: Ungvár és vonzáskörzetének betagozódása i. m. 103.

⁴³ *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Budapest 2004. 129–130.

⁴⁴ *Fedinec Cs.*: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája i. m. 53.

⁴⁵ Uo. 54.

⁴⁶ *Kozma Gy.*: Egy vármegye harca i. m. 139.

⁴⁷ *Fedinec Cs.*: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája i. m. 55.

Ungvárt megszálló katonákat irányító Ciaffi ezredest kifogástalan katonaként és előzékeny úriemberként mutatta be, aki jó benyomást tett az őt fogadó magyar hivatalnokokra.⁴⁸ A városparancsnokságok hirdetmények útján tájékoztatták a lakosságot arról, hogy „katonai diktatúra” lépett életbe. A helyükön megmaradt hivatalnokoktól szóbeli esküt kértek arról, hogy feladataikat továbbra is ellátják. Jan Hostas ezredes, aki Beregszász város megszállását vezette 1919 augusztusában a beregi zsupánnak írt levelében így fogalmazott: „a cseh–szlovák csapatokat ezen vidék megszállása alkalmával mindenütt barátságosan fogadták.”⁴⁹ Az egyetlen tragikus esemény Ungváron történt 1919. március 7-én, amikor is egy szóváltást követően Pós Alajos újságíró a csehszlovák katonaság a nyílt utcán megölte.⁵⁰ Az ezt leszámítva jellemző békés fogadtatásnak legalább két oka lehetett. Az elnyúló háború és azt követő zűrzavaros időszak roppant áldatlan állapotokat eredményezett. A magyar kormányzatok a háború összeomlásától kezdve nem voltak képesek megfelelően biztosítani az állam szuverenitását és a közellátást az ország különböző vidékein. Ebben a helyzetben a lakosság nem feltétlenül viseltetett ellenségesen azzal a hatalommal szemben, mely képes volt rendet teremteni. Tamás Mihály beregszászi író *Két part közt fut a víz* című regényében a lakosság hangulatát a megszállás kezdetekor a következőképp jellemezte: „Az egymásra zuhanó sűrű történések megriasztották az embereket, mint az űzött nyáj a karámban, úgy húzódtak meg házuk falai mögött.”⁵¹ A megszállás békés fogadtatásához járult hozzá az is, hogy a helyi, főként magyar lakosság ideiglenes állapotként fogta fel a katonai térfoglalást. A megszállást követően a városi és községi előljáróság, a települések hivatalnokainak jelentős része az év végig a helyén maradt, feladataikat a kialakult helyzethez alkalmazkodva igyekeztek ellátni. Nagy Ernő, korábbi alsóvereckei főszolgabíró, a megszállás idején Bereg megye alispánhelyettese 1922-es elmondása szerint akkor, 1919 nyarán a katonai parancsnok előtt szóban volt szükséges megfogadni azt, hogy a tisztviselők hivatalaikat nem hagyják el, és a rendet fenntartják. „Az általános hangulat az volt, hogy mindenki maradjon a helyén, [...] nehogy a megüresedő helyekre idegenek kerüljenek” – számolt be róla az alispánhelyettes.⁵² Erre a hivatalnokok többsége hajlandó is volt.

⁴⁸ *Fedinec Cs.*: Ungvár és vonzáskörzetének betagozódása i. m. 103.

⁴⁹ KTÁL, F. 108, op. 7, od. zb. 4.

⁵⁰ *Fedinec Cs.*: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája i. m. 51.

⁵¹ *Tamás Mihály*: *Két part közt fut a víz*. Bratislava 1983. 27.

⁵² Nemzetgyűlési napló, 1922. I. kötet. 1922. június 19 – 1922. július 12. http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1922_01/?pg=33&layout=s, letöltés 2015. nov. 23.

A magyar lakosság remélte, hogy a csehszlovák fennhatóság ideiglenes lesz, azonban 1919 telére állandósulni látszott.

A katonai megszállással párhuzamosan elkezdődött a polgári közigazgatás átszervezése is. 1919 nyarán a vármegyék helyén zsupákat hoztak létre, amely élére zsupánok kerültek. Jellemző volt, hogy magyar fennhatóság alatt szerepet vállalt személyek közreműködtek a csehszlovák polgári közigazgatás kiépítésében. Például a beregi zsupa első zsupánja Kaminszki József lett, aki korábban Szabó Oreszt, Ruszka Krajna-i miniszter titkáráként, a Tanácsköztársaság időszakában pedig Ruszka Krajna politikai megbízottjaként működött.⁵³ Ungváron más volt a helyzet, oda a megszállást követően egy szlovák nemzetiségű hivatalnokot, Ladislav Moyšt nevezte ki zsupánnak Vavro Šrobár szlovák teljhatalmú miniszter. A települési közigazgatásban jelentős személyi változások nem álltak be 1919 júliusa és decembere között. A közigazgatás működtetése a csehszlovák polgári igazgatás kiépüléséig a korábbi tisztviselő gárdára hárult, 1919. december 1-ig a Magyar Királyság törvényeinek megfelelően.⁵⁴

Kárpátalja városainak utcáin szinte heti rendszerességgel jelentek meg tucatjával azok a plakátok, amelyek útján a katonai parancsnokság tájékoztatni kívánta a lakosságot megváltozott helyzetükről. A megszállást követően leghamarabb a határellenőrzésről szóló rendelettel szembeülhettek a lakosok. A gyakorlat az volt, hogy a csehszlovák haderő által megszállt területek, illetve a magyar fennhatóság alatt megmaradt területek között egy semleges zónát alakítottak ki. A zóna mentén ellenőrző pontokat állítottak fel, ahol a megszálló katonaság végezte a határellenőrzést. Az ellenőrző pontok felállításáig azonban a hivatalos katonai és diplomáciai kiküldetésben utazókon kívül másnak nem volt szabad átlépnie a határt. Miután az ellenőrző pontok felállítása megtörtént, utazási engedély megszerzésével lehetett közlekedni. Ezt az érintettek a községi előjáróktól igényelheték, amelyet a helyi katonai parancsnokság hitelesített, és megszabta az érvényességi idejét. A megszállt területre érkezőknek fel kellett keresniük a városi vagy községi tanács illetékes hivatalát, ahol szintén kaptak utazási engedélyt, amellyel visszatérve átlépheték a határt. Értelemszerűen többen voltak, akik munkájukból, hivatalukból kifolyólag napi rendszerességgel mozogtak a megszállt és a semleges területek kö-

⁵³ *Fedinec Cs.*: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája i. m. 51.; *Uő*: Állami és nemzeti kötődések a kárpátaljai regionális politikában. In: *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Szerk. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla. Budapest 2003. 141.

⁵⁴ KTÁL, F. 108, op. 7, od. zb. 21

zött, számukra állandó igazolványt adtak ki. A határellenőrzés nem csupán a személyek mozgását szabályozta, hanem az áruk és a személyes tárgyak szállítását is. Az áruszállításra vonatkozó kérelmeket a legközelebbi katonai parancsnokság engedélyezhette, de tilos volt például a levelek és az újságok szállítása a határvonalon keresztül. Utóbbiakat elkobozták, és a hadosztály parancsnokához továbbították.⁵⁵ Természetesen nem volt egyszerű egyik napról a másikra határrezsimet bevezetni olyan területen, ahol korábban országhatár nem húzódott. 1919–1920-ban a hatóságok gyakran jelentették, hogy útleveél nélkül járnak át a határokon.⁵⁶

A katonaság és a katonai csendőrség nem csupán a megszállt területek határellenőrzéséért volt felelős. A fennhatóságuk alatt lévő területek rendfenntartását is igyekeztek a kezükbe venni. Több ízben is felszólították a lakosságot az engedély nélkül tartott fegyverek beszolgáltatására. Több esetben került sor ezzel kapcsolatos házkutatásokra. Ahol a lakosság esetleg nem működött együtt, vagy a katonaság munkáját megnehezítő szabotázsakciókra került sor, ott a csehszlovák hadsereg büntető jelleggel internálásokat, sorshúzás alapján történő rövid túszedéseket foganatosított. Rendeletben helyezték kilátásba a bolsevik eszmék terjesztésében részt vevő személyek felkutatását és letartóztatását, s mivel a rendelet visszaható erővel bírt, ez vonatkozott azokra a személyekre, akik valamilyen módon segítették a tanács hatalom kiépítését és működését Beregszászban.⁵⁷ A terület katonai parancsnoksága ezzel együtt kommunikációjában biztosította a lakosságot a megszállás jogos voltáról, arról, hogy a terület lakosságát az új köztársasághoz a „szláv vér kötelékei”⁵⁸ fűzik. Továbbá, hogy a katonai „csapatok a nép akaratára jöttek ide, mint barátok és kívánatos, hogy annak tekintessenek.”⁵⁹ Ezzel együtt megfigyelhető, hogy mintegy ellenpontként állították be a világháború elmúlt éveinek minden szörnyűségét, és az új állam létrejöttéről mint a „rettenetes nyomor öt esztendejének” végéről beszéltek.

1919 ősztől azonban a helyzet némileg változott. Miután 1919. szeptember 10-én aláírták a saint-germain-en-laye-i békét, megkezdődött a polgári közigazgatás rendszerének megszilárdítása. Persze jelentős ellenállást

⁵⁵ KTÁL, F. 108, op. 7, od. zb. 24.

⁵⁶ *Jan Rychlík: Határrezsim Kárpátalján 1919–1939 között.* In: Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai. Szerk. Fedinec Csilla. Pozsony 2014. 39.

⁵⁷ KTÁL, F. 108, op. 7, od. zb. 4.

⁵⁸ KTÁL, F. 108, op. 7, od. zb. 15.

⁵⁹ *Szakál Imre: „...egymásra zuhanó sűrű történések...”* A csehszlovák hatalomátvétel Beregszászban az első világháborút követően. In: *Prvá svetová vojna v Karpatoch. Első világháború a Kárpátokban. Перша світова війна в Карпатах.* Ed. Peter Kónya. Prešov 2016. 303.

a helyi lakosság ekkor sem fejtett ki, de ahogyan egyre nyilvánvalóbbá vált a csehszlovák hatalom megszilárdulása, úgy figyelhetőek meg a helyiek elégedetlenségének apró jelei. Ilyen volt például az, amikor a beregszászi törvényszék épületének ajtaján egy, a csehszlovák haderő tagjait becsmérelő cédula jelent meg. Ennél több kellemetlenséget okozott a katonai igazgatásnak, hogy szerte a falvakban ismeretlen tettesek rongálták meg a távíró- és telefonvonalakat. Kétségtelenül negatívan hatottak a lakosság hangulatára az olyan rendelkezések, mint például az, amely Beregszászban 1919. október 25-én kelt, és a Csehszlovák Köztársaság kikiáltásának október 28-án esedékes első évfordulójának méltatásáról rendelkezett a következőképp: „Az összes házak legyenek a Cseh Köztársaság nemzeti színű zászlóival díszítve. Minthogy háztulajdonosok bizonyosan rendelkeznek magyar nemzeti színű piros-fehér-zöld zászlókkal, a szövethiány miatt a zászlókérdés úgy volna megoldható, hogy a fenti számú átirat értelmében s alapján, hívja föl a város lakosságát a szokásos módon, hogy a magyar nemzeti színű zászlókból elvéve a zöld színt, az már a Cseh Köztársaság nemzeti színű lobogója lesz, amikkel kell tehát a házakat díszíteni.”⁶⁰

Az 1919. év második felében bekövetkező katonai megszállás békésen, a helyi lakosság ellenállása nélkül zajlott le. A kárpátaljai magyar közösség tagjai remélték, hogy a csehszlovák fennhatóság ideiglenes lesz, azonban az 1919 telére állandósulni látszott. Időt vett igénybe annak a tudatosítása, hogy a határok véglegesek.⁶¹ Tamás Mihály a már említett regényében erről a jelenségről így írt: „A kábulat már engedni kezdett, az emberek hideg szemmel kezdték nézni az eseményeket, de senki se hitte, hogy az állapot állandó maradjon: mindenki valami megváltó csodát várt.”⁶²

7.2. Kárpátalja a Csehszlovák Köztársaság közigazgatásában

7.2.1. Az új ország

Az antanthatalmak 1918. június 29-én a leendő Csehszlovákiát képviselő politikai szervezetként ismerték el a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot. Franciaország képviselői függetlenséget ígértek az új államnak „történelmi határain” belül. Ugyanígy járt el augusztus 9-én Nagy-Britannia, szeptember 2-án az Amerikai Egyesült Államok, október 24-én pedig Olaszország is. Ez

⁶⁰ KTÁL, F. 108, op. 7, od. zb. 20.

⁶¹ *Fedinec Csilla*: Magyar pártok Kárpátalján a két világháború között. Fórum Társadalomtudományi Szemle 9. (2007) 1. sz. 104.

⁶² *Tamás M.*: Két part közt fut a víz i. m. 42.

azt jelentette, hogy az államot elismerték a tényleges országterület kialakulását megelőzően. 1918. október 18-án Párizsban közzétették a Washingtoni nyilatkozatot, amelyet Tomáš Masaryk kormányfőként, Edvard Beneš kül- és belügyminiszterként, Milan Štefanik nemzetvédelmi miniszterként aláírtak, s kinyilvánították az ország függetlenségét. Ezt követően 1918. október 28-án Prágában is kihirdették az első Csehszlovák Köztársaság megalakulását.⁶³

Az első világháború végén létrejövő első Csehszlovák Köztársaság – melyet az egyik brit történész a „propaganda gyermekének nevezett”⁶⁴ – olyan területeket olvasztott magába, melyek eltérő történelmi múlttal, kulturális és etnikai jellegzetességekkel rendelkeztek. A csehországi, morva-sziléziai cseh, a szlovákiai szlovák és a kárpátaljai ruszin társadalom számára az előzményekhez képest komoly előrelépést jelentett az összetett nemzetállam létrejötte, eltérő mértékben, de haszonélvezői voltak annak, hogy a Habsburg-örökség legnagyobb része Csehszlovákiának jutott, amit a prágai kormányok jól kamatoztattak. A Monarchia romjain keletkezett országok közül Csehszlovákia volt a leggazdagabb. Itt összpontosult a Monarchia iparának több mint kétharmada, de a lakosságának mindössze egynegyede. A cseh terület komoly iparral, jelentős méretű termőföldekkel rendelkezett, hadiipara felülmúlta Olaszországét. Mindezek ellenére jelentős gyengeségekkel is küzdött az ország, mely fokozta a kormányzatok központosítási törekvéseit. A szlovák és kárpátaljai területek közigazgatását is cseh hivatalnokok látták el. Az ország Európa egyik legkevertebb etnikai összetételét mondhatta magáénak, miközben a német, a magyar, a lengyel kisebbség a határok mentén élt, szomszédságban az anyaországokkal. Nem volt felhőtlen a viszony a szlávok – csehek, szlovákok és ruszinok – között. A vasúti összeköttetésnek is voltak gyengéi, csak mellékvonalak kiépítésével lehetett javítani.⁶⁵ Ugyanakkor Csehszlovákia, akárcsak a többi új „nemzetállam”, a többségi nemzetek államalkotó önrendelkezését, államalkotó nacionalizmusát rögzítette. A szlovák és a kárpátaljai területek közigazgatását is cseh hivatalnokok látták el.⁶⁶ Jól jellemzi az első Csehszlovák Köztársaság bonyolult etnikai összetételét az, hogy az államalkotó nemzetnek tekintett „csehszlovák” sem egy nemzet volt, jelentős nézetkülönbségek feszültek

⁶³ *Miroslav Michela*: Csehszlovákia létrejötte és a szlovák kérdés 1918–1920. www.modern-tortenelem.hu/clanek/csehszlovakia-letrejte-es-a-szlovak-kerdes-1918-1920/, letöltés 2020. jan. 24.

⁶⁴ *Andrea Orzoff*: *Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe 1914–1948*. Oxford 2009. 6.

⁶⁵ *Joseph Rothschild*: *Csehszlovákia története a két világháború között*. Szeged 1995. 10.

⁶⁶ Erről lásd: *Szarka László*: *A multietnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában*. Pozsony 2016. 104–118.

a cseh centralista és a szlovák autonomista politikai erők között. Az Osztrák–Magyar Monarchia korábbi államalkotó nemzetei, a magyar és a német is jelentős mértékben voltak jelen nemcsak népességszám, hanem a gazdasági potenciál tekintetében is. (Lásd az 1. számú táblázatot!)

1. táblázat *Az első Csehszlovák Köztársaság lakosságának etnikai megoszlása az 1921-es és az 1930-as népszámlálások alapján*

Etnikum	1921		1930	
	Fő	%	Fő	%
Csehszlovák	8 760 937	65,51	9 688 770	66,91
Rutén (ukrán)	461 849	3,45	549 169	3,79
Német	3 123 568	23,36	3 231 688	22,32
Magyar	745 431	5,57	691 923	4,78
Lengyel	75 853	0,57	81 737	0,57
Héber és jiddis	180 855	1,35	186 642	1,29
Egyéb	25 871	0,19	49 636	0,34
Összesen állampolgárok	13 374 364	100,00	14 479 565	100,00
Itt lakó külföldiek	238 808		249 971	
Összlakosság	14 729 536		13 613 172	

Szerkesztette: Szakál Imre. Forrás: *Rothschild, J.*: Csehszlovákia története a két világháború között i. m. 79.

A fent látható adatsorok forrásául szolgáló népszámlálások a Monarchia időszakában alkalmazott összeírási módszerektől elsősorban abban tértek el, hogy nem az anyanyelvet, hanem az etnikai önmeghatározást, „csoporthoz sorolást” vették figyelembe. A csehszlovák időszakban két népszámlálásra került sor. A 256/1920. számú törvény alapján az Állami Statisztikai Hivatal bonyolította ezeket. A másodiknak 1925-ben kellett volna lezajlania, azonban az elmaradt, és egy 1927-ben elfogadott törvényvel 1930-ra írták ki a népszámlálást, igazodva ezzel a nemzetközi gyakorlatban meghonosodott tízéves periódushoz.⁶⁷

⁶⁷ History of Censuses. Czech Statistical Office (<http://www.czso.cz/>, letöltés 2020. jan. 24.) lásd még: *Fedinec Csilla*: Ruszinok, magyarok, zsidók: Demográfia és interetnikus viszonyok. In: *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség. A dualizmus korától napjainkig.* Szerk. Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Réhel. Budapest 2013. 136.

Jelentős volt azoknak a lakosoknak a száma, akik valamilyen oknál fogva nem szerezték meg a csehszlovák állampolgárságot. Ezeknek a lakosoknak a nemzetiségi arányszáma az állampolgársággal rendelkező lakosok nemzetiségi megoszlása szerint alakult, az egész köztársaság területét tekintve jelentősen nem változtatott volna a nemzetiségi arányokon a megjelenésük a census eredményeiben. Az azonban kétségtelen, hogy a nemzetiségi statisztikákban való figyelembevételük, ha minimálisan is, de hozzájárult volna a csehszlovák nemzetiségűek arányának csökkenéséhez, és a nemzetiségek arányának bizonyos növekedéséhez.⁶⁸

Ebben a „mozaikosságban” az új állam első feladata a politikai egység megteremtése volt. Ezt szolgálta a csehszlovakizmus ideológiája, mely bár megelőzte az első köztársaság létrejöttét, legfontosabb funkcióját, ha nem is sikeresen, de a két világháború között töltötte be. Azt a paradoxont igyekezett ugyanis áthidalni, miszerint a „nemzetállamnak” deklarált első Csehszlovák Köztársaság tulajdonképpen egy multietnikus állam volt, legitimálva ezáltal létezését.⁶⁹ A cseh és szlovák néptörzsek egységét hordozó csehszlovák eszme egyesek interpretációjában még a köztársaság ruszinjaira is igényt tartott, holott az elképzelt egység a két államalkotó nemzetnél sem működött az elvárásoknak megfelelően. Az etnikai sokszínűség és a gazdasági-területi egyenlőtlenségek ellenére a Csehszlovák Köztársaság a két világháború közötti időszakban Kelet-Közép-Európa legstabilabb demokráciájaként működött. Bár George Kennan amerikai diplomata a lopott dinnyén civakodó kisfiúkhöz hasonlította a két világháború közötti csehszlovák politikusokat, a Hrad (Vár), amely az elnök befolyását mélyen érvényesítette a társadalom szövetében, és a mindenkori vezető pártok munkáját összehangoló Pětka (Ötös) biztosítékként szolgáltak arra, hogy a köztársaság egységének érdekében felül tudjanak emelkedni a politikai vitákon és ellentétes érdekeken.⁷⁰ Ezzel együtt viszont kialakult az első köztársaság nagyhatalmaktól való függősége⁷¹, amelynek fényében árulásnak tűnt, ami 1938–1939-ben történt, és azok az erőfeszítések, amelyek a két világháború között az ország egységének megteremtéséért és megőrzéséért történ-

⁶⁸ History of Censuses i. m.; *Fedinec Cs.*: Ruszinok, magyarok, zsidók i. m.

⁶⁹ *Elisabeth Bakke*: The Making of Czechoslovakism in the First Czechoslovak Republic. In: *Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918–1938*. Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten. Ed. Martin Schulze Wessel. München 2004. 23.

⁷⁰ A Hradról és a Pětjáról, a két világháború közötti csehszlovák politikai élet meghatározó szervezeteiről lásd: *Orzoff, A.*: *Battle for the Castle* i. m.

⁷¹ *Orzoff, A.*: *Battle for the Castle* i. m. 12.

tek, hasztlanná váltak. Prága Kárpátaljával kapcsolatos politikája azonban ezeknek a törekvéseknek a kontextusában érthető meg.

7.2.2. *Kárpátalja csehszlovák közigazgatása*

A párizsi békekonferencián a csehszlovák békedelegáció vezetője, Edvard Beneš 1919. február első napjaiban tárta a csehszlovák követeléseket a konferencia Legfelsőbb Tanácsa elé. Ekkorra Csehszlovákia leendő területeinek jelentős részét már fennhatósága alá vonta a csehszlovák hadsereg. Februárban kezdett el foglalkozni a békekonferencia cseh–szlovák ügyek bizottsága a ruszinok lakta hegyvidék kérdésével.⁷² A bizottság igazán színes összetételű volt. Tagjai között volt kalandos életű olasz márkí, amerikai történész, angol főúr, a világháborúban edzett francia tábornok vagy éppen egy volt ausztrál miniszterelnök. A bizottság jegyzőkönyvei arról árulkodnak, hogy a ruszinok területének jövőjével kapcsolatosan több elképzelés is felmerült. Az első az volt, hogy az akkor épp az egyik oldalról a szovjetek, a másik oldalról a lengyelek által szorongatott, bontakozó ukrán államhoz csatolják a ruszinokat. A második felvetés az volt, hogy maradhassanak Magyarország kötelékében. A harmadik a Csehszlovákián belüli ruszin autonómia terve volt. A negyedik szerint a terület egy részét Csehszlovákiához, Máramaros vármegyét pedig Romániához csatolták volna. Felmerült továbbá az is, hogy a Kárpátok déli lejtőin élőköt Lengyelország gondjaira bízják.⁷³ Az első kettőt a bizottság hamar elvetette. Az ukrán állam létrehozásának kérdése nehéz ügy volt, hisz a függetlenségüket kívánó ukránok olyan területeket igényeltek, melyeket az újonnan létrejövő Lengyelország is követelt, így Párizsban egyáltalán a galíciai ukrán államiság támogatása is erősen kérdéses volt. Azt, hogy Magyarországnál hagyják a ruszinok területét, az olasz küldöttön kívül mindenki elvetette, mégpedig azzal az indokkal, hogy ilyen esetben nem jöhetett volna létre a Csehszlovákia és Románia közötti vasúti összeköttetés, mely a bizottság döntéshozatalának egyik nagyon fontos szempontja volt.⁷⁴ A Csehszlovákiával való egyesülést az amerikai delegátusok javasolták elsőként. Amerikai javaslat volt az is, hogy Csehszlovákiát kötelezzék a ruszin autonómia biztosítására, illetve javasolták, hogy győződjenek meg arról, a ruszinok is szívesen fogadják-e ezt a forgatókönyvet. A brit küldött üd-

⁷² Francia diplomáciai iratok 1. 1918–1919. Szerk. Ádám Magda – Ormos Mária – Barabás József. Budapest 2007. <https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/francia-diplomaciai-1/ch02s03.html>, letöltés 2020. jan. 27.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo.

vözölte a javaslatot, azzal az indoklással, hogy ezzel megakadályozhatják, hogy Magyarország Románia és Csehszlovákia közé ékelődjék. A francia küldött pedig biztosította kollégáit, hogy a „ruszin lakosság bizonyos felvilágosult elemei is kijelentették, hogy szívesen egyesülnének a csehszlovákokkal”.⁷⁵ Erről a megoldásról még megjegyezte: „Ez nem tökéletes, de ez a legcélszerűbb.”⁷⁶ A ruszin területek akár egy kis részének is Romániához való csatolását az amerikai, a brit és a francia küldöttek is ellenezték, még akkor is, ha ezzel nemcsak a csehszlovák–román, de a román–lengyel összeköttetés is létrejöhetett volna a Kárpátok hágóin keresztül. A legtöbbet hangoztatott – nem túl meggyőző – ellenérvük az volt, hogy nem lenne szerencsés a görögkatolikus ruszinok és a görögkeleti románok egy államban való egyesítése. A Lengyelországgal való egyesülés csupán említésszerűen merült fel, s gyakorlatilag vita tárgyát sem képezte. Az elvi döntés a ruszinok sorsáról így már februárban megszületett a békekonferencián. A cseh–szlovák ügyek bizottságában csak az olasz küldött fejezte ki elégedetlenségét a tervvel kapcsolatban, mindazonáltal megjegyezte: „ez a megoldás rossz megoldás; ám – mindent összevéve – egy ellenséges állam [értsd: Magyarország] számára kedvezőtlen”.⁷⁷

1919 márciusától 1919 júniusáig döntés született a véglegesnek szánt csehszlovák–magyar határról, amit persze majd a határmegállapító bizottságok hosszas helyszíni munkája követett. Párizsban viszont eldőlték a legfontosabb elvek. Nem elhanyagolható tény, hogy az első Csehszlovák Köztársaság kötelékében létrehozott Podkarpatszka Rusz alföldi részén többségében magyarok éltek. A fentebb leírtakból is világos, hogy Kárpátalja déli határának kialakításában a legfontosabb tényező a magyar etnikai területen húzódó vasút volt, mely a Csehszlovákia és Románia közötti kapcsolatot biztosíthatta. Ennek megfelelően döntöttek városok, falvak, közösségek hovatartozásáról. Az amerikai fél hangoztatta kétségeit azzal kapcsolatban, hogy jelentős számú, tömbben élő magyar kisebbség kerüljön csehszlovák fennhatóság alá, megjegyezve, hogy ez a későbbiekben az irredentizmus veszélyét jelentheti. A bizottság azonban, az etnikai elv figyelembevételével szemben, a már ismertett gazdasági és stratégiai érvek mellett egy másikat is megnevezett: az ellenség gyengítésének szükségességét.

⁷⁵ Francia diplomáciai iratok i. m.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Uo.

1. kép Gregory Zhatkovich (1886–1967) kormányzó és Marie Paris (1868–1953) tábornok a Polgári Közigazgatási Hivatal épülete előtt 1920-ban

Forrás: Transcarpathian Heritage, <http://t-heritage.com.ua/>, <https://www.facebook.com/transcarpathian.heritage/>, letöltés 2021. júl. 23.

Az 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ben Ausztriával megkötött békeszerződés kimondta: „Tekintettel arra, hogy Csehországnak, Morvaországnak és Szilézia egy részének népei, úgyszintén Szlovákia népe saját akaratukból elhatározták, hogy Csehszlovák Köztársaság név alatt egy egységes, szuverén és független állam létesítése céljából állandó szövetségben egymással egyesülnek és ezt az egyesülést végre is hajtották, figyelemmel arra, hogy a Kárpátoktól délre lakó rutén nép ehhez a szövetséghez csatlakozott... a Szövetséges és Társult Főhatalmak a Csehszlovák Köztársaságot szuverén és független államként elismerik.”⁷⁸ A békeszerződés 10. és 13. cikkelyében a prágai kormány kötelezte magát, hogy autonómiát ad „Podkarpatszka Rusznak, azonban ez 1938 őszéig elmaradt. A terület közigazgatása több lépcsőben formálódott. Jan Breicha (csehszlovák részről) és Edmund Hennoque francia tábornok (szövetségi részről) kiadták 1919. november 8-án az ún. Generalny Statutumot, amely kimondta, hogy Csehszlovákia kötelezi magát létrehozni a kárpátaljai Ruszin Területet mint au-

⁷⁸ Fedinec Cs.: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez i. m. 54–57.

tonóm egységet a csehszlovák államban, és felruházza a „legmesszemenőbb autonómiával.” Az 1920. február 29-i csehszlovák Alkotmánylevél 3.§-a is megerősítette, hogy Kárpátalja a legszélesebb körű autonómiát fogja kapni az „egységes és oszthatatlan” csehszlovák államon belül.

Ugyan hivatalosan csupán 1919 szeptemberétől bírta a területet a csehszlovák állam, a katonai fennhatóság már ugyanazon év első felében megvalósult, és azzal együtt megkezdődött a polgári közigazgatás kiépítése is. Katonai parancsnoka az 1919. januári megszállástól kezdődően egészen 1931-ig volt a területnek.⁷⁹ Kárpátalja csehszlovák államon belüli különigazgatását 1919 novembere és 1920 februárja között a Direktórium, utána pedig a kormányzói hivatal és az élén álló kormányzó biztosította.⁸⁰ A rövid életű Direktórium, mely a kárpátaljai lakosság körében nem volt egyértelműen népszerű, Gregory Zhatkovich vezetésével a békeszerződésben foglalt azon előírást volt hivatott betartani, mely szerint a terület igazgatását a ruszinok láthatják majd el.⁸¹ A terület első kormányzója is Zhatkovich volt, aki 1921-ben a ruszin autonómia ügyének sikertelensége feletti csalódottságában lemondott. Jól jellemzi Prága politikáját Kárpátalja irányába, hogy ezt követően két évig nem is neveztek ki kormányzót. A kormányzó pontos adminisztratív hatáskörét nem írták körül. Egy idő után Kárpátalja bizonyos mértékű közigazgatási különállását egyedül a kormányzói tisztség jelképezte. 1923-ban Anton Beszkid válhatott a terület első emberévé, és tisztségét 1933-ig töltötte be. Őt Konstantin Hrabár követte, aki 1935 és 1938 között bírhatta a hivatalt. Majd 1938-ban majd egy hónapig, az autonóm Podkarpatszka Rusz létrejötte előtt Iván Párkányinak is jutott egy hónap kormányzóság.⁸² A kormányzó mellett a közigazgatás valódi vezetője 1919 nyaratól az 1928-as közigazgatási reformig a Polgári Közigazgatási Hivatal vezetője, az alkormányzó volt. 1928-ban a közigazgatási reform következtében a közigazgatási hivatal Tartományi Hivatallá alakult, élén a tartományi elnökkel, aki a korábbi alkormányzó lett. Az első alkormányzó 1920–1923 között Petr Ehrenfeld volt, őt Antonín Rozsypal követte egészen 1937-ig irányítva a területet, 1928-tól tartományi elnökként.

1937–1938-ban Jaroslav Meznik töltötte be ezt a pozíciót. A közigazgatási hivatal mellett ún. referátusokat, bizottságokat is létrehoztak. Ilye-

⁷⁹ Tokar Marian – Panov ALEN: Kárpátalja társadalmi-gazdasági fejlődése a Csehszlovák Köztársaságban. Közigazgatás. In: Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 53.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Robert Pejša: Podkarpatská Rus v Československu 1919–1922. Právní a politicko-spoločenské aspekty pripojeni Podkarpatské Rusi k Československu. Praha 2016. 101.

⁸² Uo.

nek voltak a politikai, igazságügyi, egészségügyi, belügyi, közmunkaügyi, hírközlési, gazdasági, pénzügyi, mezőgazdasági, szociális referátus. Fontos megjegyeznünk, hogy Ungvár központtal létrejött a földreform lebonyolításával foglalkozó Állami Földhivatal Kerületi Irodája is.⁸³

2. kép *Konstantin Hrabár (1877–1938) Kárpátalja második kormányzója*

Forrás: a Fórum Kisebbségkutató Intézet gyűjteményéből.

A kormányzó intézményét az autonómia kezdeti lépésének aposztrofálta a központi hatalom. A lényeges dolgok továbbra is Prágában dőltek el. 1920-ban Kárpátalja még a választásokból is kimaradt, mert ekkor még a területén tartózkodott a máramarosi részen a román hadsereg.⁸⁴ A területen nagyszámú cseh hivatalnok jelent meg. Prágában azzal érveltek, hogy a helyi ruszinság körében nincs megfelelő számú értelmiség a közhivatalok ellátására, a magyar, a német, esetleg a zsidó értelmiségiek pedig megbízhatatlanok.⁸⁵ 1921-re szilárdult meg a közigazgatási tagolás – Ungi, Beregi, Máramarosi zsupára osztották fel a területet. 1928 júliusától Kárpátalja – Csehországgal, Morvaországgal, Sziléziával, Szlovákiával

⁸³ Tokar M. – Fedinec Cs.: Kárpátalja társadalmi-gazdasági fejlődése a Csehszlovák Köztársaságban. A csehszlovák állam integráló politikája. In: Kárpátalja 1919–2009 i. m. 48.

⁸⁴ Tokar M. – Panov A.: Kárpátalja társadalmi-gazdasági fejlődése i. m. 53.

⁸⁵ Uo.

együtt – Csehszlovákia egyik tartománya lett, ami a közigazgatás uniformizálását is magával hozta, bár Kárpátalján megtartották a kormányzó jelképes hivatalát is. Az 1928-as közigazgatási reform hozta létre azt a járási rendszert Kárpátalján, amely kisebb-nagyobb változásokkal 2020-ig működött. Ezzel felszámolva azokat a zsupákat, melyek területüket tekintve a régi vármegyerendszerre alapultak.

2. térkép Csehszlovákia közigazgatási beosztása 1928-ban

Forrás: Kárpátalja 1919–2009 i. m. 52.

A közigazgatás legfontosabb kérdése természetesen a békeszerződésben, az Általános Szabályzatban (Generalny Statutumban) és a csehszlovák alkotmányban is rögzített autonómia meg nem adásának kérdése volt. A korszakban az autonómia meg nem adásával kapcsolatban több beadványt is intéztek helyi politikai erők a népszövetséghez. Ennek egyik eredménye volt Pablo de Azcárate népszövetségi diplomata utazása a területen, melyet követően többek között a következő megállapításokat tette: „Az országrész – mai szervezettségében – nemcsak az autonóm kormányzáshoz szükséges politikai intézményeket nélkülözi, hanem a civilizált országokban megszokottnak tekinthető demokratikus kormányzáshoz szükséges intézményeket is. Ezért mielőtt az autonómia bevezetéséről beszélnének, először a többi országrésszel azonos szintre kellene felemelni

e területet. Az országrészben jelenleg semmiféle önkormányzati vagy parlamenti képviselő nem működik. [...] Bármilyen erősek legyenek is a lehetséges érvek az autonómia rendszerének azonnali bevezetése ellen, nem látom be, hogyan egyeztethető össze a normálisnak tekinthető politikai viszonyok megteremtésével az a tény, hogy az országrészben nem hívják össze a helyhatósági és parlamenti választásokat.”⁸⁶

A fenti gondolatmenetet jól egészíti ki Robert T. Smallbones pozsonyi brit nagykövét élesszemű megfigyelése is, aki 1922-ben és 1923-ban Kárpátaljára látogatva a csehszlovák állam helyi politikájára nézve a következő megállapításokat tette: „A csehek kihasználva felsőbbségüket, megpróbálják »befuttatni« a szláv kisebbséget, tanulva ezt a Birodalom bürokratikus rendszeréből, amelyben ezt a szerepet ők töltötték be, megfosztva attól az előnytől, hogy szabadságukat kivívhatnák.” Szláv kisebbségek alatt gondolhatott itt a diplomata a szlovákokra és a ruszinokra, a birodalom alatt pedig feltételezhetően a Monarchiát értette. Egybevág ezzel a gondolatmenetével egy másik jelentése is, melyben így fogalmazott: „A csehek azt szeretnék, hogy a Köztársaság homogén nemzetállam legyen, egy kevés, nem jelentős kisebbséggel, mely szétszóródik a történelem és a földrajzi környezet erői következtében, és mivel a tények nem egyeznek ezzel a fikcióval, ők feltalálták a „csehszlovák” kifejezést. Ebbe a csehszlovák kifejezésbe pedig a Kárpátalja többségi lakosait, a ruszinokat is beleértették, és a csehszlovák országos sajtó már 1919 májusában üdvözölte, hogy a „csehszlovák nemzet” minden ágát sikerült egyesíteni a „szláv szeretet jegyében”.⁸⁷

Az új államot építő prágai kormánynak valójában ismeretlen terep volt a régió. Petr Ehrenfeld alkormányzó szerint: „Prága semmit nem tud Kárpát-Oroszországról. Homályos gondolataik vannak arról, hogy medvék futkosnak az utcákon. [...] Mielőtt valaki népszerűsíteni kezdené ezeket a gondolatokat, hangsúlyoznom kell, hogy a főváros, Ungvár utcáin biztosan vannak csirkék, libák, katonák, fiatal lányok, zsidók és hivatalnokok, de medvék sosem.” A csehszlovák időszak egyik első politikai pamfletjében a mélyszegény Kárpátaljáról mint „problémás ügyről” írtak,

⁸⁶ *Zeidler Miklós*: A Nemzetek Szövetsége és Kárpátalja autonómiája – Pablo de Azcárate 1923. évi kárpátaljai útijelentése. In: *Uő*: Magyarország és a Nemzetek Szövetsége. (Habilitációs kézirat.) Budapest 2010. 105–155. A kézirat nyomtatásban nem jelent meg, a szöveget a szerző bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök.

⁸⁷ *Csernicskó István – Fedinec Csilla*: Podkarpatszka Rusz eszméje a Csehszlovák Köztársaságban és a nyelvi viszonyok. In: „Ruszin voltam, vagyok, leszek...”. Népszerű olvasókönyv. Szerk. Fedinec Csilla – Csernicskó István. Budapest 2019. 125.

ügy fogalmaztak, hogy „hátrány inkább, mintsem előny” a köztársaság számára.⁸⁸ A csehszlovák állam vezetése a vélt „hátrányt” nem az autonómia megadásával kívánta „előnyre fordítani”. A már idézett alkormányzó hivatalának átvételekor azt mondta: „Mindaz, amit ezidő szerint Kárpátaljának adhatunk, az a politika.”⁸⁹

7.3. Magyar társadalmi és politikai élet a csehszlovák Kárpátalján

7.3.1. Az új közösség

Az első világháborút követő hatalomváltással kisebbségi kényszerközösségek jöttek létre. Bár Csehszlovákiában Szlovenszkó és Ruszinszkó magyarsága egy államalakulat keretei közé került, a sajtóban és a közbeszédben a szlovenszkói és ruszinszkói magyarok fogalma már a kezdetektől elkülönült. Mindemellett közösségükre a legtöbb esetben nem kisebbségként, hanem őslakosokként hivatkoztak. A ruszinszkói magyar közösség társadalmi és politikai szerepvállalását jelentősen meghatározta létszáma. A népességfogyást különösen felgyorsította az államfordulatot követő elvándorlás, az optálás. Ez nemcsak létszámában csökkentette a helyi magyarságot, de feszültségeket is szült. Az otthonmaradók az elvándorlókat tekintették hűtleneknek, az otthonmaradtak pedig gyakran az új államhatalommal való kooperálás bélyegét viselték magukon. Jelentős problémát jelentett továbbá az állampolgárság ügyének rendezetlensége. Csak azok kaphatták meg a csehszlovák állampolgárságot, akik már 1910 előtt is illetőséggel rendelkeztek a későbbi köztársaság területén. Ellenkező esetben hosszú jogi eljárás várt arra, aki az első köztársaság teljes jogú állampolgárává szeretett volna válni. Az 1930-as népszámlálás közel 16 000 hontalant talált Kárpátalján, akik többsége magyar vagy ruszin volt.⁹⁰ Kétségtelen, hogy a közösségnek ez a fajta átalakulása megnehezítette a helyi érdekvédelem megjelenését. A helyi magyar közösségnek egy új elitet kellett kitermelnie. Ez az új politikai elit már nem földesurakból, hanem főként értelmiségiekből, ügyvédek, újságírókból, tanárokból állt.

Az államfordulattal bekövetkező változások különösen érzékenyen érintették a tisztviselőket, akiknek és az általuk képviselt lokális struktú-

⁸⁸ Magocsi, P. R.: The Shaping of a National Identity i. m. 199.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Csernicskó István: Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Budapest 2013. 121–122.

ráknak a szerepe az 1918–1919-es összeomlás során megnövekedett. A zsupáni hivatalok 1919 decemberében rendeletileg hívták fel valamennyi köztisztviselő figyelmét, hogy 1920. január 4-ig kötelesek hűségesküt tenni a Csehszlovák Köztársaságra.⁹¹ Ezt több hivatalnok is megtagadta. Az indoklás a legtöbb esetben hasonló volt. Az egyik Bereg megyei hivatalnok ekként indokolta döntését: „Én ennek a hűségfogadalomnak a felvételét nyilatkozatban megtagadtam [így], ennek folytán a jelen viszonyok között a rendelet értelmében illetményeim nem folyósíthatnak, s a fogadalom megtagadásával alkalmaztatásom megszűnik. Tisztelettel kijelentem tehát, hogy mindaddig, míg ismét a magyar államnak tett eskümhöz híven mint magyar tisztviselő tovább nem szolgálhatok, a mai naptól szolgálatot nem teljesítek.”⁹² Többen kérelmezték a zsupáni hivataloktól, hogy Magyarországgal való békeszerződés aláírásáig ne kötelezzék őket az eskütételre. A forrásokból, a korszakot megidéző írásművekből is arra következtethetünk, hogy a hűségeskü kérdését komoly feszültség övezte a kárpátaljai magyar közösség körében is. Azokat, akik letették, s így helyükön maradván egyrészt továbbra is biztosítani próbálták egzisztenciájukat, de ezzel együtt biztosították a magyar jelenlétet a közigazgatásban, gyakran érte a korszak közbeszédében a „megszálló hatalommal” való együttműködés vádját. Azok előtt, akik megtagadták, általában két út állt: vagy elhagyták Kárpátalját, és főként az anyaországban kerestek boldogulási lehetőséget, vagy más megélhetés után néztek Kárpátalján. A csehszlovák köztársaságot elhagyókkal sem bánt kegyesen a kárpátaljai magyar közbeszéd. Az elvándorlók és otthonmaradtak közötti keserű viszonyról jól tanúskodnak Korláth Endre, a Ruszinszkói Magyar Jogpárt politikusának szavai: „Eltávolodtak körünkben, kik nem találták meg az ősi földjükön további megélhetésüket; eltávoztak a kishitűek, kik nemzetükért csak élni akartak és tudtak, de szenvedni és tűrni nem.”⁹³ Azt, hogy az eskü letételét mennyire feszült figyelem övezte, jól jelzi az egyik megyei hivatalnál tanácsadói szerepet betöltő beregi ügyvéd levele, melyben kéri a zsupáni hivaltaltól, hogy mentesítsék az eskütétel kötelezettsége alól. Indoklása a következő volt: [a fogadalmat] nem tehetem le azért sem, mert a tisztviselőknek, akiknek egyedüli jövedelmük a tisztviselői fizetés, a közvélemény szemében megvan az a mentségük, hogy a fizetésükre rá vannak utalva, nekem azonban még ez a mentségem sem lesz meg, mert nekem a fő foglalkozá-

⁹¹ KTÁL, F. 108, op. 7, od. zb. 147.

⁹² KTÁL, F. 108, op. 7, od. zb. 147.

⁹³ Prágai Magyar Hírlap, 1922. július 29. 2.

som az ügyvédség, tehát azt fogják mondani, hogy engem kenyérvétség nem kényszerített a fogadalom letételére.”⁹⁴

Érdekes momentum, hogy az államfordulat után kialakuló új kárpátaljai magyar politikai elit több tagja is azok közül a hivatalnokok közül került ki, akik 1919–1920 fordulóján az állameskü megtagadása miatt veszítették el állásukat. Hokky Károly tanári állását veszítette el az új államban. Az Országos Keresztényszocialista Párt színeiben lett 1928-ban a kárpátaljai tartományi gyűlés képviselője, majd a prágai nemzetgyűlés képviselője 1929-ben.⁹⁵ Pártjának egy nagyszőlősi kongresszusán a hivatalnokok állameskü ügyével kapcsolatban a következő kijelentéseket tette 1928-ban: „mi elszakítottunk hazánktól, ami nekünk rendkívül fáj, és mi olyanok voltunk, mint a betegek, velünk úgy kellett volna bánnia a kormánynak, mint egy beteg gyerekkel, szeretettel, hogy e betegségünkben kigyógyuljunk. Ellenben nem így történt: a nyakunkat fojtogatták, mikor azért, mert le nem tettük az esküt, elbocsájtottak állásunkból. Erkölcstelen dolog volt tőlünk esküt kérni. Fogadalmat kérhettek, hogy híven és becsületesen teljesítjük kötelességünket, de esküt a békeszerződés aláírása előtt tőlünk nem kérhettek, mert egy másik állam esküje alól feloldva nem voltunk. Becsületes ember új esküt nem tesz, amíg a régit fel nem oldják.”⁹⁶ Hokky kijelentései, amellet, hogy jól tükrözik a köztisztviselők egy részének 1919–1920-ban tanúsított attitűdjét, következményekkel jártak, a csehszlovák hatóságok a köztársaság védelméről szóló törvény megsértése vádjával indítottak eljárást Hokky ellen.⁹⁷

A magyar közösség „alkupozícióinak” kialakítása szempontjából lényeges kérdés volt a közigazgatás különböző szintjein történő részvétel. Az államfordulattal létrejövő, Ó-Podkarpatszka Rusz-i szintű hivatalokban – mint a Polgári Közigazgatási Hivatal és annak referátusai (hivatalai) – a hivatalnokok többsége cseh nemzetiségű volt. Például a politikai ügyek referátusában a közszolgák 60%-a volt cseh, 30%-uk ruszin nemzetiségű. A rendőrségi referátus hivatalnokainak 100%-a volt cseh nemzetiségű.⁹⁸ A zsupáni hivatalokban szintén cseh többség volt jellemző. A Munkácsi Zsupáni Hivatal pénzügyi osztályán például a tisztviselők 77 százaléka volt cseh, a maradék ruszin nemzetiségű.⁹⁹ A Beregszászi zsupában ugyanezen

⁹⁴ KTÁL, F. 14, op. 1, od. zb. 11.

⁹⁵ *Fedinec Csilla*: „...olyan ez a kép, mintha egy összetört tükör volna a magyar társadalom, illetve a magyar lélek”. Hokky Károly (1883–1971) élete és tevékenysége. Fórum Társadalomtudományi Szemle 17. (2015) 2. sz. 135–138.

⁹⁶ KTÁL, F. 344, op. 2, od. zb. 33.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ KTÁL, F. 29, op. 1, od. zb. 62.

⁹⁹ Uo.

az osztályon a többségében cseh és ruszin hivatalnokok mellett a közszolgák 30%-a magyar volt.¹⁰⁰ A járási és városi szintű közigazgatás tisztviselői állománya már árnyaltabb képet mutat. Az volt a jellemző, hogy a többségében magyarok lakta járásokban a járási tisztviselők túlnyomó többsége magyar maradt. A Munkácsi járásban 100%, az Oroszvégi járásban 100%, az Ungvári, Beregszászi, Mezőkaszonyi járásban, a Nagyszőlősi járásban valamennyi tisztviselő – a cseh fordítókon, gépírókon és a rendőrparancsnokon kívül – magyar maradt. Ők mindnyájan letették az államesküet. Eltérő képet látunk a ruszinok lakta vidéken. Huszt városában egyetlen magyar tisztviselő sem fogadott hűséget az új államnak, ahogy az Ökörmezői, Felsővereckei, Szolyvai járásokba is cseh és hasonló arányban ruszin hivatalnokokat neveztek ki.¹⁰¹ 1918 őszén a tárgyalat vármegyékben is sok jegyzőt elűztek, ezek az állások több helyen is betöltetlenek maradtak, így 1919–1920-ban a magyarok lakta vidéken is előfordult, hogy a jegyzői állást cseh vagy bizonyos esetekben ruszin nemzetiségű tisztségviselő töltötte be. Az átmeneti időszak megnövelte a társadalom helyi struktúráinak, így a lakossággal közvetlenül érintkező köztisztviselőknek a feladatait, felelősségét egyaránt. Az újonnan létrejövő csehszlovák közigazgatáshoz való alkalmazkodás, az azzal való együttműködés dilemmájában egymásnak feszültek az egyéni egzisztenciális megfontolások, az új állam és az anyaországhoz való lojalitás összeegyeztethetlensége, a közösség iránti felelősség érzése. 1918–1919 közigazgatási zűrzavarának, a katonai megszállásnak, új közigazgatás felállításának ellenére a Csehszlovák Köztársaság első éveiben a magyar köztisztviselők jelentős része megőrizte hivatalát, ezzel egyfajta magyar nyelvű folytonosságot teremtve az alsóbb közigazgatás szintjein, amivel vélhetően hozzájárultak ahhoz, hogy a kárpátaljai magyar közösség könnyebben találja meg az újonnan létrejött helyzethez való alkalmazkodás eszközeit.

Az új viszonyok között a magyar közösség egyik legfontosabb célja annak elérése volt, hogy nyelvhasználata biztosított legyen. A Csehszlovák Köztársaság nyelvpolitikája megengedőnek mondható. A saint-germaini békeszerződésben leírtak szerint az autonóm Podkarpatszka Rusz hatóságainak lett volna a feladata a terület nyelvhasználatának jogi szabályozása. Mivel az autonómia 1938-ig nem jött létre, így a nyelvhasználat törvényi szabályozását az 1920. február 29-én kiadott alkotmánylevél, az annak részét képező nyelvtörvény, majd a nyelvtörvény 1926-ban kiadott végrehajtási rendelete szabályozta.¹⁰² Ezek a normatív dokumentumok viszonylag

¹⁰⁰ KTÁL, F. 29, op. 1, od. zb. 62.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² *Cserniczkó I.*: Államok, nyelvek, államnyelvek i. m. 121–122.

széles jogokat biztosítottak a csehszlovák állampolgárok számára. A szabad nyelvhasználat minden személy számára biztosított volt. Vállalatok, intézmények, egyházak számára lehetőség nyílt a szabad kisebbségi nyelvhasználatra olyan közigazgatási területen, ahol az adott közösség létszáma elérte a 20%-ot. Ezekben a közigazgatási egységekben az állam meg is követele a kisebbségi nyelvek használatát, ily módon a két- és többnyelvű feliratok a csehszlovák Kárpátalja mindennapjainak részei voltak. A nyelvtörvény az anyanyelvű oktatás lehetőségét is biztosította, mindemellett előírta a csehszlovák nyelv kötelező oktatását. A magyar kisebbség képviselői mindazonáltal gyakran fogalmaztak meg kritikát a csehszlovák nyelvpolitika, pontosabban az azt közvetetten befolyásoló intézkedések ellen, mint például a közigazgatási egységek olyan átszabása, amelynek következtében a helyi magyarság aránya 20% alá csökkent, valamint ugyanilyen megfontolásból a fentebb már említett rendezetlen állampolgárságok problémája kapcsán.¹⁰³

3. kép Az egyik hitelszövetkezet többnyelvű felirata

Forrás: Transcarpathian Heritage, <http://t-heritage.com.ua/>, <https://www.facebook.com/transcarpathian.heritage/>, letöltés 2021. júl. 23.

¹⁰³ Cserniczkó I.: Államok, nyelvek, államnyelvek i. m. 121–122.

A kisebbségi közösség szervezésében igazán fontos egyházak helyzete is megváltozott. A magyar lakosság legnagyobb része a református és a római katolikus, kisebb részük a görögkatolikus felekezethez tartozott. Az újonnan létrejött csehszlovák államnak a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyével volt a legélesebb a viszonya. Papp Antalt, aki az államfordulat idején aktív tevékenységet fejtett ki egyházmegyéjének magyar fennhatóság alatt tartása érdekében, 1924-ben kiutasították az országból. Őt a korszakban Gebé Péter, majd Sztojka Sándor követte. A csehszlovák kormány és a Vatikán egyezménye alapján mind a munkácsi, mind az eperjesi egyházmegyék kikerültek az esztergomi érsek fennhatósága alól, s az Apostoli Szentszék kormányozta mindkettőt 1939-ig. A római katolikus gyülekezetek 1929-ig a Szatmári Római Katolikus Egyházmegye fennhatósága alá tartoztak, azt követően a Szentszék apostoli kormányzóságot hozott létre Kárpátalján előbb Tahy Ábrahám, majd halála után Szvoboda Ferenc vezetésével.¹⁰⁴ A Tiszáninneri Református Egyházkerület lelkészeiben 1921-re megfogalmazódott az önálló ruszinszói kerület felállításának gondolata. Az Ungi, Beregi és Máramaros-Ugocsi Egyházmegyék küldöttei Beregszászban nyilvánították ki szándékukat a külön egyházkerületbe szerveződésről. A kerület hivatalosan 1922. október 31-én jött létre, első püspöke Bertók Béla munkácsi lelkész lett.¹⁰⁵ A kerület hivatalos elismeréséig egészen 1932-ig kellett várni.

A magyar közösség a csehszlovák időszakban a köztársaság oktatáspolitikáját sínylette meg leginkább. Az 1921/1922-es tanévben Kárpátalján 118 magyar elemi iskola működött, ennek nagy része egynyelvű, kisebb része csehszlovák–magyar, ruszin–magyar vagy német–magyar volt. 1935/1936-ban továbbra is 118 magyar elemiről tudunk. Az 1919/1920-as tanévben még negyven polgári iskolából kilencben folyt magyar tannyelvű oktatás, hamarosan azonban már csak Beregszászban, Munkácson és Ungváron tanítottak magyarul a ruszin–magyar polgári iskolákban. Nem csoda, hogy az újonnan alakuló politikai pártok egyik legfontosabb programpontja a magyar nyelvű oktatás biztosításának kieszközlése volt.¹⁰⁶

A csehszlovák időszakot élénk kulturális élet jellemezte. Kihhasználva a csehszlovák liberalizmus nyújtotta kereteket, az államfordulat után viszonylag gyorsan jelentek meg a különböző társadalmi és kulturális szervezetek.

¹⁰⁴ *Fedinec Csilla*: Iskola és egyház. Magyar kultúra a két világháború közötti időszakban. In: Kárpátalja 1919–2009 i. m. 128.

¹⁰⁵ *Tömösközi Ferenc*: A Szlovenszói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház önszerveződésének rövid története 1918–1923 között. *Pro Minoritate*. (2017) 140.

¹⁰⁶ *Fedinec Cs.*: Iskola és egyház i. m. 128.

A legjelentősebb kárpátaljai kultúregylet a Mozaik volt, illetve a Podkarpatszka Ruszi Magyar Kultúregyesület vagy a Beregszászi Irodalmi és Színpártoló Egyesület. A magyar kultúrszervezetek legjelentősebb eseménye az éves Magyar Nemzeti Bál volt Beregszászban, ezenkívül olvasóköroökkel, megemlékezésekkel, klubestekkel, népfőiskolai előadásokkal gazdagították a kárpátaljai magyarok kulturális életét. Sportrendezvények, dalárdák, cserkészlet – mind-mind a kárpátaljai magyarok mindennapjainak részévé váltak. Bár a két évtized alatt megjelent közel kétezer kiadványt számláló csehszlovákiai magyar könyvtermés csupán kis részét adta Kárpátalja irodalmának, mégis Tamás Mihály, Fábry Zoltán, Balogh Edgár, Mónus Gyula vagy Szerényi Ferdinád neve máig ismert a magyar olvasóközönség előtt.¹⁰⁷

4. kép *A kismuzsalyi romtemplom előtt*

Forrás: képszám: 155310, www.fortepan.hu, letöltés 2021. júl. 23.

¹⁰⁷ *Fedinec Cs.*: Iskola és egyház i. m. 130.

7.3.2. Pártok és választások

A négy történelmi vármegye területén kialakult új közigazgatási egység létrejötte a politikai érdekképviselő terén is új helyzetet teremtett a területen élő lakosság számára. A többségben lévő ruszin lakosság addig nem látott vehemenciával vetette bele magát a társadalmi-politikai szerveződések létrehozásába, a helyi magyarság a kisebbségi lét keserű ízével ismerkedett, a helyi zsidó lakosság pedig önálló, etnikai alapú érdekképviselőbe kezdett, kivívva ezzel a helyi magyar ellenzéki politikum ellenszenvét.

Kárpátalja, akárcsak az egész első köztársaság, a tárgyalt időszakban a pártok eldorádója volt – állapíthatjuk meg a terület e sajátosságát a korabeli sajtó gyakran használt fordulatával. A területen mind az országos szintű, mind pedig a regionális pártok képviseltették magukat. Az országos pártok közül több is hozott létre regionális szervezetet, melyek struktúrával és biztos anyagi bázissal rendelkeztek. Megnevezhetjük itt a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspártot, a Köztársasági Agrárpártot, Csehszlovákia Kommunista Pártját, a Csehszlovák Nemzeti Szocialista Pártot, a Csehszlovák Nemzeti Demokrata Pártot, a Csehszlovák Néppártot, illetve a Csehszlovák Iparos Pártot.¹⁰⁸ A felsoroltak közül az első három, a húszas években különösképp a Kommunista Párt támogatottsága volt jelentős. Retorikájukat, programjukat tekintve centralisták voltak, mindazonáltal helyi szinten mindig napirenden tartották és mérsékelten támogatták az autonómia ügyét.¹⁰⁹

A regionális pártok egyik fő jellegzetessége volt az, hogy etnikai alapon szerveződtek. A másik fő jellemzőjük pedig az volt, hogy autonomistának vallották magukat, az önrendelkezés kérdése volt programjuk központi motívuma. A legnépesebb tábora a ruszin pártoknak volt. A kor ruszin politikájának két vezető irányvonala létezett. Az egyik a ruszofil, a másik az ukranofil irányzat volt. A kárpátaljai ruszin pártok nagyobb része a ruszofil irányzathoz tartozott, az általuk sokszor igen ellenségesen kezelt ukranofil irányzat az 1930-as évek második felében erősödött meg.¹¹⁰ A korszakban működő közel harminc ruszin párt közül természetesen nem mindegyik volt képes két évtizeden keresztül erőteljesen jelen lenni a politikai életben. Az azonban, hogy mely pártok voltak képesek több alkalommal is választási részvételre, és tudtak-e képviselőt juttatni a törvényhozásba, jól mutatta társadalmi támogatottságukat. A megnevezett kritériumoknak megfelelő ruszin pártok a következők voltak: Autonóm

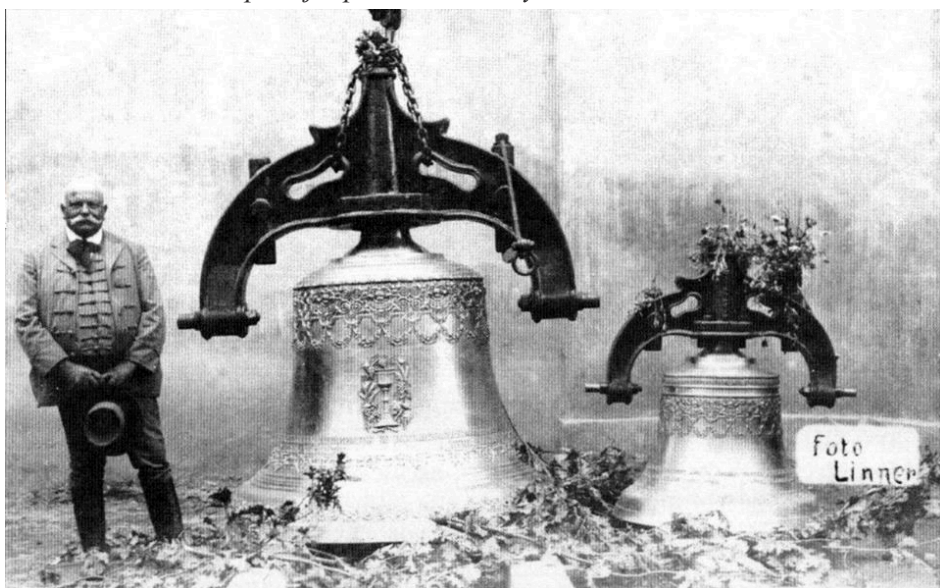
¹⁰⁸ Tokar M.: Politikai pártok programjai és tevékenysége. In: Kárpátalja 1919–2009 i. m. 67.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Tokar M.: Politikai pártok programjai és tevékenysége. In: Kárpátalja 1919–2009 i. m. 67.

Földműves Szövetség, Orosz Földműves Párt, Keresztény Néppárt, Kárpátorosz Munkapárt, Orosz Néppárt, Orosz Nemzeti Autonomista Párt.

5. kép *Egry Ferenc (1864–1945) nemzetközi hírű harangöntő, kárpátaljai politikus műhelyének alkotásaival*

Forrás: Transcarpathian Heritage, <http://t-heritage.com.ua/>, <https://www.facebook.com/transcarpathian.heritage/>, letöltés 2021. júl. 23.

A magyar pártok országos vagy regionális pártok voltak. Országos párt volt a Magyar Keresztényszocialista Párt, a Kisgazda-, Kisiparos és Földműves Párt, regionálisak a Ruszinsztkói Magyar Jogpárt, Óslakosok Autonóm Pártja. A regionalizmus fokozatosan feloldódott, a helyi szervezetek fuzionáltak a szlovensztkói magyar pártokkal. A magyar pártok jellemzője volt az ellenzékiesség, az autonomizmus, mely a meg nem adott és a magyaroknak nem is ígért¹¹¹ önrendelkezés elérésére való törekvés politikai retorikájuk középpontba állítását jelentette. Jellegzetes volt továbbá, hogy a kárpátaljai magyar politikusok szinte kivétel nélkül a prevrat¹¹² után kezdték tevékenységüket. A magyar pártok a választásokon általában a leadott voksok 10–12%-át szerezték meg, amely 1924-től kezdve mindig

¹¹¹ A saint-germaini békeszerződésben a „Kárpátoktól délre lakó rutén nép” számára ígértek autonómiát. Az, hogy ennek a területnek pontosan milyen kiterjedésűnek kellett volna lennie, az aláíró felek nem konkretizálták.

¹¹² Prevrat – államfordulat, a cseh megfélemlőt gyakorta használták a magyar közbeszédben is.

lehetővé tette kárpátaljai magyar képviselő, illetve szenátor részvételét a csehszlovák törvényhozásban. A korszak jelentős magyar ellenzéki politikusai voltak Korláth Endre jogász és Hokky Károly tanár, Árky Ákos volt katonatiszt, Egry Ferenc neves kisgejőci harangöntő és földbirtokos.

A kárpátaljai pártok politikai programjainak alapja – mondhatni – megegyezett. A saját etnikai csoport védelme, az autonómia kivívása (persze a saját etnikum számára a lehető legkedvezőbb módon), Kárpátalja rossz gazdasági helyzetének orvoslása, a köztársaságban tapasztalható regionális egyenlőtlenségek csökkentése. Ideológiai és kulturális irányvonalanként természetesen voltak eltérések, azonban a politizálásuk lényegi stratégiáját sajátos tényezők határozták meg. A helyi politikai életet jelentős módon befolyásolták a szomszédos országok, Kárpátalja esetében a Magyarország és Lengyelország által nyújtott támogatások. Mindkét állam esetében a cél nyilvánvalóan Csehszlovákia egységének gyengítése volt. A magyar támogatások, melyek nyilvánvalóan a revíziós politika részét képezték, elsősorban a Korláth Endre, a Ruzsinszki Magyar Jogpárt elnökének szervezetei, illetve a ruszin pártok közül a Bródy András vezette Autonóm Földműves Szövetség kasszájába vándoroltak.¹¹³ Nem szabad megfeledkeznünk azonban a Fenczik István számára érkező lengyel támogatásokról sem,¹¹⁴ akárcsak a helyi ukranofil irányzat kedvező német kapcsolatairól.¹¹⁵ Ezzel együtt természetesen jelen volt Prága igyekezete arra vonatkozóan, hogy a központhoz hű helyi pártokat támogasson, illetve a centralista, országos pártok helyi pozícióit erősítse. A felsorolt tényezők mind befolyásolták azt, hogy egy-egy párt, pontosabban annak szószólói miként nyilatkoztak valamely állami intézkedésről, ezáltal irányt mutatva híveinek.

A legjelentősebbnek tartott politikai kérdés természetesen az autonómia volt. Marina Gyula *Ruténsors. Kárpátalja végzete* című, sokak által ismert visszaemlékezéseiben a következőképp írt fanyar humorral és némi túlzással a terület két világháború közötti helyzetéről és az autonómiáról: „[Kárpátalján] Nem volt többé tutaj, azaz teljesen eltűnt a láthatárról, de annál több lett az autó, melyet a csehek gyártottak otthoni gyáraikban, kizárólag saját használatukra, mert a szegény ruszinok azokból csak az elvásott gumikerekeket használták fel „szükségbocskor“ készítésére, melyet aztán nagyon elmésen, „autonómiának“ neveztek el. Íme, ennyi lett és maradt a békeszerződésben biztosított teljes területi autonómiából!!“¹¹⁶

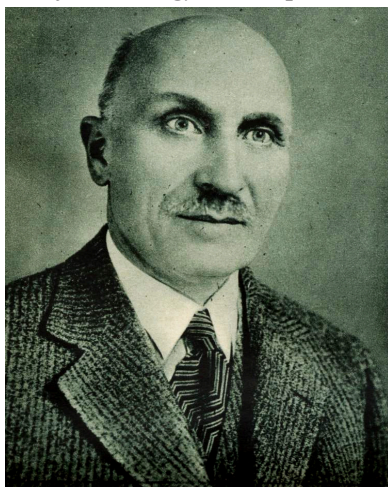
¹¹³ *Angyal Béla*: A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. *Regio: kisebbség, politika, társadalom* 11. (2000) 3. sz. 133–178.

¹¹⁴ *Brenzovics László*: Nemzetiségpolitika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944. Ungvár 2010. 36.

¹¹⁵ *Vehes M. – Tokar M.*: Kárpáti Ukrajna függetlenségének kikiáltása. In: *Kárpátalja 1919–2009* i. m. 106.

¹¹⁶ *Marina Gyula*: *Ruténsors. Kárpátalja végzete*. Ungvár 1999. 93.

6. kép *Hokky Károly (1883–1971) tartománygyűlési, majd nemzetgyűlési képviselő*

Forrás: a Fórum Kisebbségkutató Intézet gyűjteményéből.

A magyar politikai szervezetek sikerességét vagy sikertelenségét leginkább a választásokon való szerepléssel lehet szemléltetni. A csehszlovák időszakban Kárpátalján 1924-ben egy nemzetgyűlési pótválasztás, 1925-ben egy előrehozott nemzetgyűlési választás volt, 1928-ban és 1935-ben tartománygyűlési választásokat, míg 1929-ben és 1935-ben nemzetgyűlést tartottak. Csehszlovákiában arányos, listás választási rendszer volt érvényben, és a mandátumokat fennmaradó szavazatok esetén kettő vagy három körben osztották ki. Podkarpatszka Ruszban a két világháború között a szavazásra jogosultak száma 245 000 és 285 000 között mozgott, a részvételi arány pedig szinte mindig 80% fölött volt, így az általában kilenc-tíz képviselői hely kiosztása esetén egy mandátum megszerzéséhez kb. 27–30 000 szavazatra volt szükség. Az első, 1924-ben megszervezett választásokat nagy várakozás előzte meg, ám ahogy az egyik kormánypárti lap írta: „a választások a pálinka és a hallatlan demagógia jegyében zajlottak”.¹¹⁷ A Csehszlovákiai Kommunista Párt 100 242 szavazatot kapott, ami 39,4%-nak felelt meg. Szép eredményként lehetett elkönyvelni, hogy a magyar pártok egyesülése 28 113 szavazatot hozott, ez a szavazatok 11%-át jelentette, és egy mandátumot kaptak, amelyet Korláth Endre használhatott fel. A Podkarpatszka Ruszi Szociáldemokrata Párt, mint a legnépszerűbb csehszlovákiai párt kárpátaljai szervezete, a harmadik he-

¹¹⁷ Idézi a Prágai Magyar Hírlap, 1924. március 18. 2.

lyen végzett, lényegesen kevesebb szavazatot kapott azonban, mint a kommunisták, 20 998-at (8,4%) ami csupán egy mandátumhoz volt elég.¹¹⁸

Az első választások eredményeiből kitűnik, hogy a kárpátaljai társadalom kevésbé volt fogékony a nemzeti ellenzék munkájára, és sokkal inkább szavaztak bizalmat a látszólagos anyagi biztonságot ígérő, az autonómiáért versengő nemzeti pártokkal szemben alternatívát kínáló kommunistáknak. Olyan szempontból sikeresnek értékelhető a megmérettetés, hogy a Ruszinszkóban élő nagyobb nemzetiségeknek sikerült képviselőnek jutniuk a törvényhozásban. A tendenciák a két évtized alatt persze változtak. Az 1920–30-as évek fordulóján megerősödött a Csehszlovák Agrárpárt Kárpátalján, majd a világválság kedvezőtlen hatásai a '30-as évek közepén újra a kommunistáknak hoztak politikai hasznot. A kárpátaljai pártok két világháború közötti választási szereplése kiegyensúlyozottnak mondható, ám ez nem egyenlő a sikerességgel. Jellemző az autonomista pártokra, hogy a közös fellépés hiányában szétaprózták a szavazóbázist, és a parlamentbe bekerülve sem sikerült az együttműködés. Az 1935-ös választások során már közeledtek egymáshoz az álláspontok, ennek kiforrására azonban már nem volt lehetőség, ugyanis 1938-ban közbeszólt a világpolitika alakulása.

7. kép *Korláth Endre (1881–1946) kárpátaljai politikus, nemzetgyűlési képviselő*

Forrás: a Fórum Kisebbségkutató Intézet gyűjteményéből.

¹¹⁸ Карпаторусский Выстникъ, 1924. III. 18. ст. 1.

A csehszlovák időszakban Kárpátalja társadalmi-politikai élete gyökeres változásokon ment keresztül. Az új rend és annak intézkedései új színezetet adtak a régió közéletének. Ezek az intézkedések – gondolhatunk itt a nyelvrendeletre, a földreformra, az autonómia meg nem adására stb. – igen élénk politikai tevékenységet váltottak ki. Ennek köszönhetően nagyon színes lett a társadalmi-politikai szervezetek palettája.

8. kép *Az Országos Keresztényszocialista Párt munkácsi nagygyűlésének szónokai*

Forrás: a Fórum Kisebbségkutató Intézet gyűjteményéből.

A magyar szervezetek számára a magyar kormány több ízben is nyújtott támogatást a magyar kisebbséget képviselő pártoknak, elsősorban a Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központján, valamint a külügyminisztériumon keresztül. Mindezzel együtt az első köztársaság két évtizede alatt igyekeztek minél sikeresebben képviselni a magyarság érdekeit, annak ellenére, hogy néha felekezeti és ideológiai alapú ellentétek dúltak soraikban.

7.4. Csehszlovák gazdaságpolitika Kárpátalján

7.4.1. *Gazdasági helyzetkép és infrastrukturális fejlesztések*

Az autonómia bevezetésének vagy be nem vezetésének kérdése volt a korabeli kárpátaljai közélet legneuralgikusabb pontja. Ez természetesen nem értelmezhető csak Prága és Podkarpatszka Rusz vonalon, fontos a köz-

társaság szélesebb kontextusában tekinteni erre, és így nyilvánvaló, hogy az esetleges kárpátaljai autonómia fokozottan aktivizálta volna a szlovák autonomista mozgalmat, és kedvezőtlenül hatott volna a cseh–szlovák viszonyra. A békeszerződésben és egyéb dokumentumokban is megígért önrendelkezés így nem jöhetett szóba Kárpátalja és Prága viszonyának szívélyesebbé tételében. Bár a helyi pártok programjainak lényeges eleme volt az autonómia, vélhetően az átlag kárpátaljai ruszin, magyar, német vagy zsidó lakost sokkal inkább foglalkoztatták a gazdasági kérdések és a mindennapi betevő ügye. Különösen igaz ez a megállapítás abból a szempontból, hogy az első világháború a legszerényebb becslések szerint is több mint tízezer katona életét követelte a későbbi Kárpátalja területén, a háborúból rokkantan hazatérőkkel együtt ez azt jelentette, hogy több ezer család veszítette el a férfi munkaerőt. Kárpátalja a köztársaság gazdasági struktúrájában sajátos helyet foglalt el. Itt volt a legmagasabb a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, és a szociális mutatók itt voltak a legalacsonyabbak. Nem véletlen, hogy a korszakban az 1920-as években a legnépszerűbb párt a legfájdalmasabb sebekre is gyógyírt ígérő Csehszlovákiai Kommunista Párt volt.

Az I. világháborút követően Csehszlovákia kötelékébe került Podkarpatszka Rusz egy újonnan létrejött állam addig nem létező közigazgatási egysége lett. A Párizsban létrehozott új államkonstrukció egységének biztosítása, a lakosság nemzeti, szociális és gazdasági igényeinek kielégítése jelentős kihívások elé állította az első Csehszlovák Köztársaság alapító atyáit, az állam vezetőit. Az eltérő gazdasági fejlettségű, egybekapcsolt országrészek lakosságának eltérő volt a viszonya az államalkotó központ-hoz, és különböző elvárásaik voltak az új állam kiépítésével szemben. A prágai vezetés több intézkedése is kiváltotta a társadalom valamely részének nemtetszését, esetenként heves tiltakozását. Ezek motívumait, folyamatát és következményeit még napjainkban sem egyszerű értékelni a történészeknek, a gazdasági intézkedések mindazonáltal komoly szerepet játszottak a térség konszolidálásának szempontjából.

Kárpátalja gazdasági értelemben a csehszlovák köztársaság legelmaradottabb területe volt. Míg a köztársaságban összesen a lakosság 39,57%-a dolgozott a mezőgazdaságban és 33,8%-a az iparban, addig Kárpátalján ez az arány egészen premodern viszonyokat tükrözött: a helyi lakosok 67,63%-a dolgozott a mezőgazdaságban és az erdőgazdaságban, az iparban és a kézműiparban pedig mindösszesen 10,41%-a. A köztársaság első évtizedében országosan egyértelmű modernizáció volt megfigyelhető, 1930-ra kiegyenlítődtött a primer és a szekunder szektorban dolgozók száma. Kárpátalján ezek a folyamatok azonban nem voltak érezhetőek, tíz év alatt alig

1,5%-kal növekedett az iparban dolgozók száma.¹¹⁹ Részben ennek okán a korszakban rendszeresen előfordult, és a történészek értékelésében ma is gyakorta felbukkan, hogy a csehszlovák kormányzatok szemére vetik: nem tettek eleget a köztársaság legkeletibb területeinek modernizálásáért, sőt, egyenesen gyarmatosító jelzővel illetik a csehszlovák gazdaságpolitikát.¹²⁰ Az kétségtelen, hogy az utódállamok közül Csehszlovákia indult gazdaságilag a legjobb alapokkal, hisz a Monarchia területének 33%-át tudhatta magáénak, a volt dualista állam gazdasági potenciáljának 70%-ával.¹²¹ Ily módon joggal bizakodhattak abban a helyiek, hogy gazdasági fejlődés a keleti végeken is megnyilvánul. A csehszlovák időszak gazdasági eredményei azonban – főleg a hegyvidéki területeken – nem hozták meg a várt sikert.

Az ipari termelés legjelentősebb ágazata a faipar volt. A Kárpátaljára érkező befektetések és az infrastrukturális fejlesztések nagy része is ehhez kapcsolódott. A 100 főnél többet foglalkoztató tizenegy kárpátaljai üzemből hat faipari volt. Ezek közül is a legnagyobbak a szolyvai Szolyva és a nagybocksói Klotild gyárak voltak. A faipari üzemek mellett ungvári és beregszászi építőipari komplexumokban, valamint a frigyeshalvai vasöntődében dolgozott legalább száz munkás. Persze ez a köztársaság viszonylatában roppant kevés volt. A teljes Csehszlovák Köztársaság ipari termelésének mindösszesen 0,7%-át adta Kárpátalja.¹²²

A legnagyobb ipari létesítményeket tehát az erdőipar látta el alapanyaggal. Podkarpatszka Rusz területén több mint 600 000 ha-nyi erdőség volt a korszakban, zömében állami, illetve a Schönborn-Buchheim-uradalom területén létrejött Latorca Rt. (a Latorca Rt. létrejöttéről lásd a következő alfejezetet) tulajdonában.¹²³ Ennek több mint 70%-a bükkerdő volt. Az erdőgazdálkodást a cseh területeken már a háború előtt alkalmazott törvényi keretek szabályozták. A Kárpátalján kitermelt fa jelentős részét itt is dolgozták fel, ugyanis a fa külföldi értékesítése nem jöhetett szóba. Magyarország és Csehszlovákia között nem volt kereskedelmi megállapodás, így a tradicionális útvonal, a Tisza, már nem szállított tutajokat az Alföldre. Románia és Lengyelország maga is jelentős erdőségekkel rendelkezett. A cseh és morva iparvidékek pedig viszonylag messze estek, a szállítás is drága lett volna, így kézenfekvőbb volt a helyi feldolgozás.¹²⁴ Az értékesebb fafajták azonban

¹¹⁹ *Rothschild, J.*: Csehszlovákia története i. m. 82.

¹²⁰ *Tokar M.*: Gazdaságpolitika és társadalomfejlődés i. m. 54.

¹²¹ *Csernicskó I. – Fedinec Cs.*: Podkarpatszka Rusz eszméje a Csehszlovák Köztársaságban... i.m. 119.

¹²² *Jan Rychlík – Magdaléna Rychlíková*: Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946. Praha 2016. 115.

¹²³ *Peter Švorc*: Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946. Praha 2007.

¹²⁴ *Rychlík, J. – Rychlíková, M.*: Podkarpatská Rus i. m. 102–103.

exportra kerültek. Ausztriába, Németországba, Olaszországba vitték a rönkfákat, a faipari üzemek késztermékei pedig Nagy-Britanniáig is eljutottak.¹²⁵

Bár az ipari fejlesztések elmaradtak, a csehszlovák időszak infrastrukturális eredményeit a mai napig számon tartja a kárpátaljai emlékezet. Már 1921-től jelentős útjavítási és útépitési munkálatok kezdődtek meg Kárpátalján. A legfontosabbnak az Ungvár–Técső, illetve Técső–Rahó útszakasz építését és karbantartását tartották, de a csehszlovák fennhatóság két évtizede alatt jelentős összegeket fektettek a Tisza, a Nagyág és a Talabor völgyében futó utak javítására is. Továbbá megtörtént az Uzsoki-, a Vereckei- és a Toronyai-hágók felé vezető utak fejlesztése is.¹²⁶ Az újonnan készült utak jelentős része betonút volt. A hegyvidéken sokféle építmény közúzalékkal borított, úgynevezett makadámutat, és a még napjainkban is sokféle látható macskaköves utak is készültek a korszakban.¹²⁷

9. kép *Aero sportautó makadámúton Ökörmező közelében 1937-ben*

Forrás: képszám: 155308, www.fortepan.hu, letöltés 2021. júl. 23.

¹²⁵ Tokar M.: Gazdaságpolitika és társadalomfejlődés i. m. 55.

¹²⁶ Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919–1933. Red. Jaromir Musil. Užhorod 1933. 15–26.

¹²⁷ Uo.

A közútfejlesztések mellett továbbra is kiemelkedő jelentősége volt a vasútnak, amely csak mellékszakaszok kiépítésével működhetett megfelelően, lévén az államhatárok változásai megbontották a dualista államban kialakított vasúthálózatot.¹²⁸ A korszakban elterjedtté vált a buszközlekedés, több mint húsz buszjárat szolgálta ki az utasokat.¹²⁹ A közút- és vasúti fejlesztés velejárója volt a hídépítés. Podkarpatszka Rusz nagyobb folyóin, a Tiszán, az Ungon, a Latorcán, a Nagyágon, a Talaboron a csehszlovák időszakban közel tíz új hidat adtak át. 1928-tól pedig 300 000 m²-es területen indult meg az ungvári repülőtér építése, amely 1929 tavaszán kezdte meg a működését. Aki repülni vágyott, s ki tudta fizetni a nem is olyan olcsó repülőjegy árát, az Kassára, Pozsonyba, Brnóba, Prágába vagy akár Kolozsvárra, Bukarestbe és közvetve Zágrábba is repülhetett Ungvárról.¹³⁰

10. kép *Az Ungvári Tartományi Hivatal épülete 1935-ben*

Forrás: képszám: 146208, www.fortepan.hu, letöltés 2021. júl. 23.

A csehszlovák időszak mai napig is leglátványosabb eredményei a városfejlesztések voltak. Ennek legismertebb példája az ungvári Kis Galagó hivatalnoknegyed, de Munkácson, Beregszászban és Huszton is több

¹²⁸ Rychlík, J. – Rychlíková, M.: Podkarpatská Rus i. m. 93–145.

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ Technická Práce i. m. 45–48.

építkezés zajlott. A cseh területekről kiáramló modern építészeti stílus jegyei felfedezhetőek a két világháború között létrehozott kárpátaljai középületeken. Hivatali épületek, iskolák, kórházak, filmszínházak, hivatalnokok lakóházai épültek a funkcionalizmus jegyében, sajátos ellentétet alkotva a hegyvidék kicsiny viskóival a kárpátaljai tájon.

11. kép *A munkácsi Scala mozi épülete, a kor modernista építészetének szép példája. Az első bécsi döntés után az Attila mozi nevet viselte. A kárpátaljaiak számára elsősorban Peremoha moziként ismert.*

Forrás: képszám: 8118, www.fortepan.hu, letöltés 2021. júl. 23.

A korszak egyik fontos gazdasági ágazata volt a turizmus. Főként a cseh turisták körében örvendett nagy népszerűségnek a kárpátaljai utazás. A Csehszlovák Turisták Klubjának valamennyi járási központban volt irodája, egyéni és csoportos utakat szerveztek, valamint módszertani és gyakorlati tanácsokkal látták el a turistákat. Az 1920–30-as években több útikönyv és ismertető is készült Podkarpatszka Ruszról. A vadregényes, ismeretlen tájon főleg a nagyobb városok, Ungvár, Munkács, Beregszász, Huszt vonzották a látogatókat, népszerűek voltak a Kárpátok erdőségei, a sípályák, a Szinevéri-tó, Kárpátalja várai, kastélyai és persze az alföld borspincéi.¹³¹ Prágából Ungvárra 14, Munkácsra 14, Kőrösmezőre 18 óras

¹³¹ Tokar M.: Gazdaságpolitika és társadalomfejlődés i. m. 60–63.

vonatutat kellett kibírnia az idelátogatónak, hogy aztán élvezhesse a vidék sokrétű természeti kincseit, megmássza a Hoverlát vagy a Pop Ivánt, amelyek a hegymászás rajongóinak legkedveltebb célpontjai voltak.¹³²

12. kép *Menedékház épül a Pop Iván csúcs alatt*

Forrás: képszám: 95569, www.fortepan.hu, letöltés 2021. júl. 23.

A kárpátaljaiak a gazdasági sikerekre az örhegyljai sörfőzde, az ungvári szeszüzem termékei mellett vélhetően borral koccintottak. Kárpátalja egyik legismertebb exportcikke a bor volt. „A millió és millió szőlőtőke, a százezer és százezer gyümölcsfa egymás mellé sorakozva úgy áll előttünk, mintha a nagy természet fenséges hadseregének véghosszتان díszcsapatai vonultak volna fel tiszteletünkre. Aki csak egyszer is elmegy e csodahegy alatt, lehet akármilyen nagyigényű világjáró is, döbbenetes elragadtatással állapítja meg, hogy valami olyan szépet, nagyot, rendkívülit látott, ami páratlan a maga nemében. Beregszászt a szőlőhegyéről, a szőlőkultúrájáról éppúgy ismernie kell mindenkinek, mint ahogy Velencét ismeri Szent Márk teréről, gondoláiról, a Tátrát havas csúcsairól, Karlsbadot gyógyforrásairól” – írta a harmincas években az egyik szaklap újságírója a bereg-

¹³² Tokar M.: Gazdaságpolitika és társadalomfejlődés i. m. 60–63.

szászi borvidékről. Bár a csehszlovák törvénykezést gyakran tették kritika tárgyává a kárpátaljai borosgazdák, panaszkodtak termékük alacsony árára s főként arra, hogy csak 200 liter bort tarthattak pincéikben adómentesen, kétségtelen, hogy a csehszlovákiai bortermelés jelentős része zajlott a Beregszász és a Szerednye környéki dombokon, s az olaszrizling, hárslevelű, furmint, bakator, szerémi zöld, kövidinka, leányka szőlőfajtákból készült borok szerte a köztársaságban nagy népszerűségnek örvendtek.¹³³ 1935-ben az egyik beregszászi lap újságírója arról cikkezett, hogy a kárpátaljai bortermelés egyik központja, Beregszász egyfajta Grazként a nyugdíjasok kedvelt célpontjává kezd válni, példaként hozva fel azt, hogy tíz nyugdíjas református lelkész is itt telepedett le családjával. A gondolatmenetét a következőképp folytatta: „Hogy Beregszászon melyek a gráci vonások, nehéz rámutatni. Fekvése ugyan elég szép, de egészséges levegőjéhez már szó fér. Olcsóságához még több. Inkább az a vonzó rajta, hogy színmagyar város, vagy legalább is legmagyarabb városa Kárpátaljának. Nem lehetetlen, hogy szőlőhegyeiben, illetve ezek levében is van bizonyos mágneses erő, amely delejes hatását az Úr szolgálai is megérik. Ezek a szőlőhegyek különben húztak ide már más nyugdíjast is. Egy vasutas nyugdíjast sose tudtam megérteni, hogy Morvából hogyan került Beregszászra lakni, amikor semmiféle családi kapcsolat nem fűzi ide. Egyszer aztán elmondta. Nyugdíjaztatása után új hazát keresve beutazta az egész köztársaságot és mivel a beregszászi bort találta a legjobbnak, hát ide költözött a hegyek alá. És nem bánta meg. De a beregszászi bor se.”

A vállalkozások működését bankok és hitelszövetkezetek létrehozásával is igyekeztek segíteni. 1920-ban nyílt meg az első kárpátaljai bank, a Podkarpatszkij Bank, amelynek az első elnöke a későbbi kormányzó Konstantin Hrabár lett.¹³⁴ Emellett persze az országos bankok helyi fiókjai is megjelentek. Mellette pedig jelentősek voltak a különböző hitelszövetkezetek, a „družstvosť“, melyek főként a mezőgazdasági műveléshez nyújtottak tőkehiteleket.

Azonban a gondokból is kijutott a területnek az első Csehszlovák Köztársaság időszakában. Az első világháború okozta recesszióból való kilábalást a gazdasági világválság hatásai törték meg, melyek az ország viszonylag stabil gazdaságának köszönhetően a köztársaságban később

¹³³ Kovács Elemér: Szőlészet, borászat Beregvidéken. Ungvár–Beregszász 2009. 26.

¹³⁴ Rychlík, J. – Rychlíková, M.: Podkarpatská Rus i. m. 93–145., 122.

jelentkeztek, de tovább is tartottak. S alig csendesedett le az 1929-es depresszió, kezdetét is vette a második világháború. Az egész köztársaságot érintő gazdasági gondok mellett megvoltak a helyi specifikumok is. A határ meghúzásával Kárpátalját elvágták a természetes gazdasági vonzáskörzeteinek jelentős részétől, ami, főleg a korszak kezdetén, ellátási problémákat okozott például Beregszász számára. Ennek a helyzetnek persze több esetben igen feltűnő következményei voltak. Gyakorlatilag a határ létrejöttétől kezdve megjelent a csempészet. Ennek méreteiről és arról, hogy a jelenség az egész korszakot végigkísérte, jól árulkodik ez az 1935. március 30-i híradás: „Ismeretes, hogy a kárpátaljai csehszlovák–magyar határ mentén a magyar területről való árucsempészés szinte már szertelen méreteket öltött. Egész falvak, száz meg száz ember foglalkozik a kenyérszerzésnek ezzel a halálos veszedelemmel járó, de mindenki előtt nyitva álló és legtöbbször bő hasznot hajtó módjával. A csempészés elterjedtségére jellemző az a se-regfogás, amelyet a beregdédai pénzügyőrség egy minapi éjszaka tett. Ötvenkét csempészt tartóztatott fel egyszerre, akik szakadásig megrakodva a magyarországi Beregdarócról igyekeztek hazafelé, Dédára, Beregszászra, Ardóra. A csempészeknél 14 métermázsza búzát, 3 métermázsza búzalisztet, 40 kiló mézet, 50 kiló szalonnát, 25 kiló szalámit és 20 liter spirituszt találtak.” Podkarpatszka Ruszban hétköznapi jelenség volt a spekuláció, a természeti kincsek elpazarlása, egyenlőtlen tarifarendszer alkalmazása, a nyersanyagárak mesterségesen alacsony szinten tartása.¹³⁵ A köztársaság legszegényebb szegletének nyomorúságát Fábry Zoltán *Az éhség legendája* című írásában örökítette meg. Podkarpatszka Ruszt a csodarabbik, a panamák és az álhírlapírók hazájának nevezi, érzékletesen mutat rá azokra a szakadéknyi különbségekre, melyek a köztársaság különböző területei között voltak jellemzőek. Meglátása szerint „Csehszlovákia Kárpátalját tehertételként kapta, és így mi sem természetesebb, mint hogy mindig tehertételként kezelte.”¹³⁶ Hasonlóan lehangoló képet festett a kárpátaljai alföldről Balogh Edgár, aki beszédes című – *Tíz nap Szegényországban* – szociográfiában örökítette meg sarlós társaival szerzett negatív tapasztalatait.¹³⁷

A gazdasági világválság jelentősen rontott a helyzeten, harminc kárpátaljai üzem zárt be, a megmaradt gyárak és üzemek fele pedig csök-

¹³⁵ Tokar M.: Gazdaságpolitika és társadalomfejlődés i. m. 55–56.

¹³⁶ Fábry Zoltán: *Az éhség legendája*. Pozsony 1932.

¹³⁷ Balogh Edgár: *Tíz nap Szegényországban*. Budapest 2003.

kentette kapacitását. Csak a faiparban 35 000-en veszítették el állásukat.¹³⁸ Ennek hatására nem véletlen, hogy a 19. századi után a régió történetének újabb nagy migrációs hulláma indult meg, főként Nyugat-Európa, Észak- és Dél-Amerika irányába.

7.4.2. Földreform és telepítéspolitika

A korszak gazdaságfejlesztési eredményei a mai napig szemmel láthatóak, hisz jelentős infrastrukturális beruházások történtek a területen. A legnagyobb társadalmi hatást azonban a földreformmal kívánták kiváltani. Az 1919-ben meghirdetett program gyökeresen kívánta megváltoztatni a terület birtokstruktúráját és tulajdonviszonyait. Az óriási földbirtokok, mint a Schönborn-Buchheim-uradalom vagy a Teleki-domínium felosztása azonban nem hozta meg a várt sikert. Bár a birtokreform mai napig is észlelhető eredményeként telepes falvak jöttek létre Kárpátalja alföldi vidékén, és az úgynevezett lefoglalási törvénynek eleget tett az államhatalom, azonban az így keletkezett földalapnak a 20%-át sem osztotta ki az intézkedés végrehajtásáért felelős Állami Földhivatal az igénylők között.¹³⁹

A földreform általános volt az első világháborút átélte Európában. Összesen huszonnégy országban hajtották végre a kontinensen az intézkedéssorozatot különböző intenzitással. Ezt a szakirodalom több okkal is magyarázza. Európa-szerte az első világháborút megelőzően latifundiális birtokszerkezetek léteztek, ennek következtében jelentős paraszti tömegek estek el a megélhetést biztosító kis- és középparaszti birtokok létrehozásának lehetőségétől. Az első világháborúban a hadseregekben harcoló katonák jelentős része a parasztság köréből került ki. Annak következtében, hogy harcoltak a háborúban, még inkább jogosnak ítélték föld iránti igényüket. Nem véletlen tehát, hogy az agrárkérdés már a háború folyamán az egyik legfelkapottabb közéleti téma lett, az agrárpártok pedig jelentős politikai befolyásra tettek szert.

Csehszlovákiában 1919. április 16-án fogadták el a törvényt, amely elrendelte a 150 ha-nál nagyobb mezőgazdasági terület vagy a 250 ha-nál nagyobb összterületű birtokok lefoglalását.¹⁴⁰ A földosztás Kárpátalján 258 települést és legalább 121 földbirtokost érintett. A legnagyobb mér-

¹³⁸ Tokar M.: Gazdaságpolitika és társadalomfejlődés i. m. 58.

¹³⁹ A két világháború közötti csehszlovák földreform kárpátaljai vonatkozásairól lásd Szakál Imre: Telepesek és telepes falvak a csehszlovák Kárpátalján. Budapest 2017.

¹⁴⁰ Simon Attila: Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között. Somorja 2009. 36.

tékben a Schönborn-Buchheim-uradalmat, a Teleki-latifundiumot, Virányi Sándor, Odescalchi Zoárd, Nemes József, Braun Zsigmond, Atzél László, a Lónyayak, illetve az egyházi felekezetek földjeit érintették.¹⁴¹ A legnagyobb földbirtok, a Schönborn-domínium sorsa egyébként jól jellemzi az első csehszlovák földreform során előfodult bizonyos visszasságokat. A hatalmas, csaknem egész Kárpátalját átölelő domínium területein jött létre a Latorca Részvénytársaság, amelynek többségi tulajdonosa Schönborn-Buchheim Károly Frigyes gróf, az uradalom addigi ura lett.¹⁴² A lefoglalt földterületekért a tulajdonosok kárpótlást kaptak, melyet a földterület minősége alapján határoztak meg. A zár alá került földterületek egy részét az úgynevezett kolonizációs alap rendelkezésére bocsátották. Ezen a területeken 1922-től kezdődtek meg a telepítések.¹⁴³

Akárcsak a köztársaság egyéb területein, úgy Kárpátalján is a telepítések két típusát különböztetjük meg: az állami, valamint a magántelepítéseket. Az első az igénylők csoportos, államilag szervezett földhöz jutását jelentette. Az állami telepítések Kárpátalja területén több szakaszban zajlottak. Leghamarabb Tiszasalamon mellett hozták létre a Sztrázs – magyarul Órhely – nevű kolóniát. 1923 őszén Bátyúban, a Lónyay-birtokon 66 telepecsalád letelepítésével létrehozták a mai napig önálló településként létező Szvobodát. Ugyanebben az évben Gáton biztosítottak földbirtokokat a telepések számára. A program folytatásaként 1926-ban Bótrágyon, Beregsomban hoztak létre kolóniákat. Ezeket ma Újbótrágy és Kastanovo néven ismerik a kárpátaljaiak. Ezzel egy időben a Gát és Dercen határában lévő ezerholdas Kerepecpuszta birtokon hozták létre Pusztakerepec kolóniát, melyet ma Alsókerepec néven ismerünk. Ugyanebben az évben a Macsola és Tiszacsoma közötti területen Hunyaditanyát hozták létre, majd ebben az évben még Sárosoroszit érintette a telepítéspolitikai. Az állami telepítések 1934-ig hatással voltak még Eszeny, Beregdéda és Tiszaújhely településekre. A több mint egy évtized alatt 11 településen összesen 12 állami kolóniát hoztak létre. A köztársaság különböző részeiről alapvetően cseh és morva, ruszin, valamint elenyésző számú szlovák telepes költözött az alföldi vidékre.¹⁴⁴

¹⁴¹ Szakál I.: Telepesek és telepes falvak i. m. 53–63.

¹⁴² Rychlík, J. – Rychlíková, M.: Podkarpatská Rus i. m. 111.

¹⁴³ Szakál I.: Telepesek és telepes falvak i. m. 66.

¹⁴⁴ Szakál I.: Telepesek és telepes falvak i. m. 82–101.

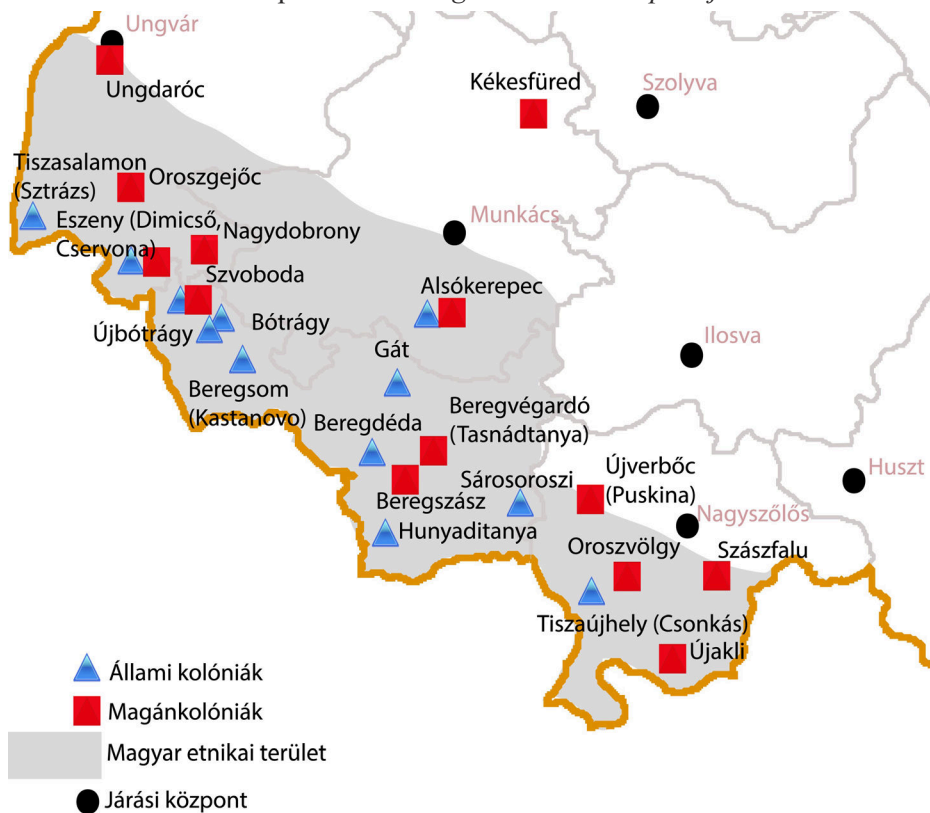
13. kép *Telepes ház építése*

Forrás: NACR, Fond 705/3, inv. 173, karton 250.

A magántelepítések során a földreform hatálya alá került birtokrészen a földbirtokos adott el telkeket telepeseknek. Az 1936-ban keletkezett összefoglaló szerint többek között az Akli melletti Újaklin, Fancsikán, a Verbőc melletti Újverbőcön (később Puskina), Tiszaújhelyben, Beregszászban és a ma Tasnádtanyaként ismert településen folyt magántelepítés. A hivatalos jelentések szerint a magántelepítések során földet szerzett telepes családok mind ruszinok voltak.

A kolonizáció két típusa Kárpátalján összesen 21 települést érintett. Az állami telepítések során 289 család szerzett földet, ez feltételezhetően meghaladta az 1 200 főt. A magántelepítések során 317 család szerzett földet, és a kor népesedési adatai alapján feltételezhető, hogy a legszerényebb számítások szerint is meghaladta számuk az 1 200 főt. Összeségében tehát a telepítések két formája során legalább 2 500 fő költözött Kárpátalja alföldi területeire. A telepesek nagyobb része ruszin volt, akik Kárpátalja hegyvidéki területeiről érkeztek. A telepítések nyilván azokban a falvakban, ahol a kolonizáció megtörtént, okoztak bizonyos változásokat az etnikai szerkezetben. A kolonizáció által érintett településeken azon-

ban a magyar–nem magyar etnikai arány nem változott 10%-nál nagyobb mértékben.¹⁴⁵ A földreformmal összekapcsolt kolonizáció céljai ugyanúgy többrétűek voltak Kárpátalján, mint a köztársaság egyéb területein. A tervekben, de még inkább az azt követő gyakorlatból jól látszik, hogy a telepítések célja szláv etnikumúak betelepítése volt Kárpátalja alföldi, magyarlakta, az ott húzódó vasútvonal és a közeli határszakasz miatt stratégiaileg jelentős területeire. A legionárius telepések a köztársaság védelmére felkészülve érkeztek határ menti új otthonaikba.

3. térkép *Állami és magánkolóniák Kárpátalján*

Forrás: *Szakál I.*: Telepesek és telepes falvak i. m.

A kolóniákon önálló parasztgazdaságok és bizonyos mértékű feldolgozóipar kialakítását tervezték, azonban a telepek gazdasági működése sok

¹⁴⁵ *Szakál I.*: Telepesek és telepes falvak i. m. 142.

nehézségbe ütközött. Ezek közül a gazdasági válság következtében megfigyelhető általános romlás ugyanúgy megemlíthető, mint a hegyvidéki telepések alföldi gazdálkodásra való nehézkes átállása vagy a telepések hiányzó alapítókéje. A telepítések jelentős pénzügyi befektetéseket követeltek meg a csehszlovák államtól, melynek nemcsak ezekkel a nehézségekkel, de a hegyvidéki ruszinok telepítésekkel szembeni ellenérzéseivel is meg kellett küzdenie. A telepítéseket egyébként a helyi ellenzéki politikum sem üdvözölte. A magyar érdekvédelmi szervezetek kifejezetten sérelmezték a szláv lakosság földhözjuttatását magyar etnikai területen, a ruszin politikum pedig kevesellte azt az erőfeszítést, melyet a csehszlovák állam a helyi ruszinság életkörülményeinek javításáért tett. Bár Prága gazdasági és szociális szükségszerűségként beszélt a telepítésekről, azoknak gazdaságélénkítő jellege erősen kétségbe vonható. Szinte valamennyi forrás a telepések gazdaságának alacsony színvonaláról és alacsony hatékonyságáról tanúskodik. Ennek oka részben a telepések mezőgazdasági munkálatokban való tapasztalatlansága, részben pedig a földigénylők anyagi helyzete volt, aminek következtében nem tudták a telepítésekkel járó költségeket fedezni, illetve az azokra felvett hiteleket törleszteni. Ugyanakkor a csehszlovák állam jelentős összegeket fektetett a telepek kiépítésébe, infrastrukturális fejlesztéseibe vízügyi, elektromos, útépítő és egyéb munkálatok révén, melynek nyomait a telepítések által érintett vidékek magukon viselik mind a mai napig. Az 1930-as évek közepére ugyan keletkeztek még nagyarányú telepítési tervek, melyek megvalósulásuk esetén radikálisan alakították volna át a kárpátaljai alföld lakosságának etnikai arculatát, azonban ezek a fent említett okok miatt nem kerültek végrehajtásra.¹⁴⁶

Az 1938. november 2-án aláírt első bécsi döntés körüli időszakban a cseh, a szlovák és a morva telepéseket evakuálták a területről, azok ingatlanjai szociális programok során kerültek felhasználásra. A ruszin telepések azonban megtarthatták ingatlanszerzéseiket annak következtében, hogy a magyar kormányzat a visszacsatolt terület konszolidálása érdekében nem kívánta a ruszinokat telkeiktől megfosztani. Ezzel a politikájával a magyar kormányzatnak érzékenyen kellett egyensúlyoznia a helyi magyar közösség igényei és a ruszinok irányába megnyilvánuló politikai szándékok között. A csehszlovák kolonizáció revíziója így Kárpátalján nem ment végbe, a második világháborút követően ezek a települések nagyobb arányú, immár szovjet telepítések terepévé váltak.

¹⁴⁶ Erről részletesen: *Szakál I.*: Telepések és telepes falvak i. m. 102–123.

A KÖTET SZERZŐI

Braun László, PhD (Szürte, 1971) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1998-ban mint történész, történelemtanár. Általános, illetve középiskolai tanárként dolgozott, majd öt éven keresztül a Kárpátaljai Területi Állami Adminisztráció Oktatási és Tudományos Főosztályán végezte munkáját. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának az elvégzése után 2018-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense. Kutatási területe Északkelet-Magyarország története a 19–20. század fordulóján.

Csatáry György, PhD (Kaszony, 1963) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett. Az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Középkori és kora újkori egyetemes történelem doktori programjának elvégzése után 2006-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot a történelemtudományok (kora újkori magyar történelem) szakterületen. 2008-tól a történelemtudományok kandidátusa. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének vezetője. Levéltártant, történelmi szaktudományokat és honismeretet oktat. A Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács tagja. Kutatási területe: a II. Rákóczi Ferenc vezette 1703–1711. évi szabadságharc, Északkelet-Magyarország és Kárpátalja története.

Császár István (Jánosi, 1985) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem szakán szerzett 2008-ben MA szintű oklevelet. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola Nemzetközi Kapcsolatok Története doktori programjában végezte PhD-tanulmányait, 2011-ben szerezte meg az abszolutóriumot. 2010 óta dolgozik a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékén, jelenleg oktatói beosztásban. Kutatási területe: a második világháború utáni kárpátaljai magyar társadalomtörténet, civil társadalmi mozgalmak kialakulása Kárpátalján.

Dancs György (Balazsér, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem és földrajz szakán 2007-ben BA-oklevelet, történelem szakán 2008-ben Specialist oklevelet szerzett. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában abszolvált 2012-ben. A Sárospataki Református Teológiai Akadémia lelkipásztori munkatárs

szakán végzett 2017-ben. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára. Kutatási területe: a kolerajárvány az 1831–1832-es években; báró Perényi Zsigmond élete; a reformkori Magyarország az 1820–1840-es években.

Darcsi Karolina (Dercen, 1980) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) földrajz–történelem szakán 2002-ben Specialist oklevelet, 2006-ban a Budapesti Corvinus Egyetem Századvég Politikai Iskola közpolitikai szakirányán MA-oklevelet szerzett, illetve a Pécsi Tudományegyetem Politikatudományok Doktori Iskolájában abszolvált 2006-ban. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója. Kutatási területe: a kárpátaljai magyarság érdekérvényesítési lehetőségei a független Ukrajnában; közigazgatás, önkormányzatok, kisebbségi jogérvényesítés.

Dobos Sándor (Beregszász, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola angol nyelv és irodalom szakán 2009-ben BA-oklevelet, történelem szakán 2010-ben BA-, majd 2011-ben Specialist oklevelet szerzett, az Ungvári Nemzeti Egyetemen 2010-ben fejezte be a mesterképzést angol nyelvből és irodalomból, illetve a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában abszolvált 2014-ben. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója, valamint a Kiadói Részleg vezetője. Kutatási területe: helytörténet, helység-, utca- és térnevek, 20. századi községnevezések a mai Kárpátalja területén.

Hires-László Kornélia, PhD (Beregszász, 1982) – 2003-ban az egykori Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolán szerzett tanítói diplomát, majd ezt követően 2009-ben a Debreceni Egyetemen szociológia szakán végzett magiszteri fokozattal. 2017-ben a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán magyar nyelv és irodalom szakon szerzett specialist fokozatú oklevelet. 2021-ben sikeresen megvédte doktori értekezését a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Kommunikációs Doktori Iskolájában. 2001 óta kutatóként dolgozik a Rákóczi-főiskola jelenleg Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontként ismert intézetében, és 2005 óta

a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatója. Kutatási területei: nyelvi tájkép és etnicitás Kárpátalján, a kárpátaljai magyarság identitása, az ifjúság aktuális problémái, valamint a kárpátaljai magyarság aktuális társadalmi folyamatai.

Kész Barnabás, PhD (Salánk, 1966) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1990-ben mint történész, történelemtanár. Egy évig régészként dolgozott az egyetemen, majd több mint két évtizedig általános és középiskolai tanár volt Salánkon. 2012-től a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, jelenleg docensi beosztásban. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának elvégzését követően, 2019-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot a bölcsészettudományok területén, néprajz- és kulturális antropológiai tudományokban. Kutatási területe: a kárpátaljai magyarság tárgyi néprajza. Ezenkívül foglalkozik helytörténettel, könyvillusztrálással és katonai hagyományőrzéssel is, számos tudományos-ismeretterjesztő kiadvány szerzője.

Molnár D. Erzsébet, PhD (Beregszász, 1979) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) angol–történelem szakán szerzett tanári oklevelet 2002-ben. Tanulmányait a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában folytatta, ahol 2015-ben védte meg doktori értekezését *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborai* (1944–1953) címmel. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának vezetője, a Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék docense. Kutatási területe: Kárpátalja szovjetizálása, a kárpátaljai magyar férfilekosság elhurcolása, a donbászi munkaszolgálat.

Molnár D. István, PhD (Nagydobrony, 1979) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) angol–földrajz szakpárján szerzett tanári oklevelet 2002-ben. 2003–2006 között a Debreceni Egyetem Természettudományi Karának Földtudományok Doktori Iskoláját végezte el. Doktori (PhD) fokozatát 2013-ban szerezte. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszékének tanára és az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója. Kutatási területe: Kárpátalja népessége, közigazgatása.

Molnár Ferenc, PhD (Zápszony, 1986) – Az Ungvári Nemzeti Egyetemen 2009-ben magiszteri szintű oklevelet szerzett angol nyelv és irodalomból, majd 2010-ben elvégezte a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem szakát. Ezt követően az Eötvös Loránd Tudományegyetem Új- és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Program miniszteri ösztöndíjas hallgatója. 2019-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot történelemtudományok (19. századi magyar történelem) szakterületen. Jelenleg a II. RF KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense, tanszékvezető-helyettese. Kutatási területe: a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 19. századi története, valamint a dualizmus korának (1867–1918) felekezeti és nemzetiségi viszonyai.

Orosz Ildikó, PhD (Nagydobrony, 1960) – Az Ungvári Állami Egyetemen szerzett MSc szintű oklevelet matematika szakon 1983-ban. 1981-től a Nagydobronyi Középiskola matematikatanára, 1990-től 1995-ig az iskola igazgatója. 2001-ben a Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskolájában szerzett doktori (PhD) fokozatot nevelésszociológia szakirányban. 2013-ban a Volodimir Hnatyuk Ternopili Nemzeti Pedagógiai Egyetemen pedagógiai tudományok kandidátusa (CSc) fokozatot szerzett általános pedagógia és a pedagógiatörténet szakterületen. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (II. RF KMF) és a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség elnöke, a II. RF KMF Pedagógia és Pszichológia Tanszékének docense. Kutatási területe a kisebbségi oktatás, az anyanyelvi/anyanyelvű oktatás helyzete Kárpátalján a rendszerváltástól napjainkig.

Rácz Béla, PhD (Tiszaújlak, 1981) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) történelem és földrajz szakán szerzett Specialist oklevelet 2003-ban. Az ELTE Földtudományi Doktori Iskola Földtan-Geofizika Programjának elvégzése után 2014-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot földtan szakterületen, archeometriai szakiránnyal. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatási rektorhelyettese, továbbá a Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék docense. Kutatási területe: archeometria, azon belül petroarcheológia: pattintott kőeszköznyersanyagok vizsgálata, források, elterjedési területek, az emberi közösségek kulturális kapcsolatai az őskorban.

Suslik Ádám, PhD (Beregszász, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem és földrajz szakán 2008-ban BA-oklevelet,

majd 2009-ben Specialist diplomát szerzett. 2017-ben Budapesten a Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola (Katonai- és politikai konfliktusok 1867–1945 között) programján belül doktori (PhD) fokozatot szerzett. Jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának levéltárosa az 1945 előtti Kormányservek Főosztályán. Kutatási területe: az első világháború és az azt követő rövid átmeneti időszak. A témakörön belül publikációi többsége egy adott régió (Északkelet-Magyarország), különös tekintettel Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék gazdaság-, társadalom-, egyház-, valamint hadtörténete tárgykörében jelentek meg. A klasszikus hadtörténetírás mellett olyan témákat is érint, amelyek a hadművelleti területeken vagy a hátszágban történt katonai visszaéléseket vizsgálják.

Szakál Imre, PhD (Bene, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán szerzett történelem és földrajz szakos tanári oklevelet 2008-ban. 2009-től a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, értekezését 2015-ben védte meg. 2013-tól alma matere Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanársegéde, 2015-től docense. Kutatási érdeklődése Kárpátalja két világháború közötti történetére, a kisebbségtörténetre, Ukrajna történetére és az emlékeztörténetre terjed ki.

Szamborovszkyné Nagy Ibolya, PhD (Sárosoroszi, 1970) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1992-ben mint történész, történelemtanár. Egy évtizedig általános és középiskolai tanárként dolgozott, majd az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Kelet-Európa XIX–XX. századi története oktatási programjának elvégzése után 2011-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot a történelemtudományok (kelet-európai történelem) szakterületen. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Apáczai Csere János Könyvtárának igazgatója, ill. az intézmény Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense. Kutatási területe: a Szovjetunió társadalomtörténete 1945–1991 között (azon belül oktatáspolitikai és az iskolai történelemtanítás története), valamint a kérdés kárpátaljai vonatkozásai, az iskolai történelemtankönyvek tartalmi és didaktikai kérdései, ezenkívül a szovjet egyházpolitika és a kárpátaljai reformátusok története a fent jelzett időszakban.

Szólósi Nóra, PhD (Macsola, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem, valamint angol nyelv és irodalom szakán 2008-

ban szerzett BA-diplomát. Ezt követően az Ungvári Nemzeti Egyetem angol szakán kapott magiszteri képesítést 2009-ben. Ugyanezen év őszén nyert felvételt az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék doktori programjára, ahol 2012-ben abszolvált. 2018-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot. Kutatási területe: a revízió és Kárpátalja 1938–1944 között, továbbá Kárpátalja társadalma és gazdasága 1939–1944-ben a visszacsatolt Felvidékkel való összehasonlításban.

Váradi Natália, PhD (Beregszász, 1980) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem, angol nyelv, világirodalom szakán szerzett Specialist oklevelet 2003-ban. Doktori (PhD) fokozatát a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában szerezte 2008-ban, 2012-ben a Nyíregyházi Főiskola közgazdász, gazdálkodási és menedzsment szakán szerzett BA-diplomát, majd 2013-ban történelemtudományokból kandidátusi fokozatot az Ukrán Tudományos Akadémia Történelmi Intézetében. 2020-ban a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán magyar mint idegen nyelv szakirányú pedagógus-továbbképzési szakon MA-diplomát szerzett. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense, a II. RF KMF Felnőttképzési Központjának vezetője, az ECL Nyelvvizsgaközpont vezetője, a „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány igazgatója. Kutatási területe: Kárpátalja a Hruscsov-érában, kiemelten az 1956-os forradalom kárpátaljai vonatkozásai.

К 22 **Історія Закарпаття. Спадщина та виклики.** Наукове видання (колективна монографія) Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II/ Редакційна колегія: Василь Брензович (голова редакційної колегії), Юрій Чотарі (головний редактор), Мелінда Орбан, Олександр Добош (відповідальні редактори), Ібоя Самборовскі-Нодь, Імре Сакал та Ласло Браун (члени редакційної колегії). Автори: Адальберт Рац, Адам Шушлік, Борнобаш Кейс, Єлизавета Молнар Д., Ібоя Самборовскі-Нодь, Ільдико Орос, Імре Сакал, Іштван Часар, Кароліна Дорчі, Корнелія Гіреш-Ласлов, Ласло Браун, Наталія Вароді, Нора Севлеші, Олександр Добош, Стефан Молнар Д., Федір Молнар, Юрій Данч та Юрій Чотарі. Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2021. – 788 с. (угорською мовою)

ISBN 978-617-8046-21-7

У виданні представлено історію сучасного Закарпаття від найдавніших часів до сьогодення. Колективна монографія має узагальнюючий характер, автори висвітлили теми, які вважали найважливішими. Рекомендуємо усім, хто хоче більше дізнатися про багатогранне минуле й сучасне краю.

УДК 94(477.87)(082)

Наукове видання

ІСТОРІЯ ЗАКАРПАТТЯ СПАДЩИНА ТА ВИКЛИКИ

Колективна монографія

2021 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці ІІ (протокол №9 від 30.09.2021)

Підготовлено кафедрою історії та суспільних дисциплін спільно з Науково-дослідним центром
ім. Тіводора Легоцькі і Видавничим відділом ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: *Василь Брензович, канд. іст. наук*

Головний редактор: *Юрій Чотарі, канд. іст. наук*

Відповідальні редактори: *Мелінда Орбан та Олександр Добош*

Члени редакційної колегії: *Івоя Самборовські-Нодь, канд. іст. наук,*

Імре Сакал, докт. філософії у галузі іст. наук та Ласло Браун, докт. філософії у галузі іст. наук

Рецензенти:

Адам Новак, докт. філософії у галузі іст. наук (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 3

Аттіла Шімон, габ. докт. у галузі іст. наук (Університет імені Яноша Шее, Комарно; Науково-дослідний інститут національних меншин «Форум», Шаморін) – розділ 7

Вікторія Ференц, докт. філософії у галузі філол. наук (Науково-дослідний інститут національної політики, Будапешт) – розділ 16

Іван Мандрик, докт. іст. наук, проф. (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, Берегове) – розділ 5

Іштван Мароші (грек.-кат. священник, Греко-католицький центр ім. Елемира Ортугая, Берегове) – розділ 10-13

Іштван Цігань, канд. іст. наук (Інститут та Музей військової історії, Будапешт) – розділ 4

Йосип Молнар, канд. геогр. наук (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, Берегове) – розділ 1

Левенте Пюошкі, габ. докт. у галузі іст. наук, проф. (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 8-9

Марія Палашик, габ. докт. у галузі іст. наук (Історичний архів державної безпеки Угорщини, Будапешт) – розділ 11

Моніка Баер-Шіпош, докт. філософії у галузі політ. наук (Пейчський університет, Пейч) – розділ 15

Пйітер Пал Товт, докт. соц. наук (Науково-дослідний інститут демографії, Центральне статистичне управління Угорщини, Будапешт) – розділ 16

Пйітер Форішек, габ. докт. у галузі іст. наук (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 2

Тібор Балла, габ. докт. у галузі військ. наук, проф. (Національний університет державної служби, Будапешт) – розділ 6

Тібор Валух, габ. докт. у галузі іст. наук (Університет імені Кароля Естергазі, Егер) – розділ 10, 12-13

Ференц Гідас, OFM (Ordo Fratrum Minorum) – розділ 10-13

Ференц Радванські, докт. філософії у галузі теол. наук (реформатський священник, Релігійна громада реформатської церкви с.Косонь) – розділ 10-13

Шандор Мілован (почесний голова Товариства угорської культури Закарпаття, Виноградів) – розділ 14

Технічне редагування та верстка: *Мелінда Орбан*

Коректура: *Едіна Шін, Марта Гнатик-Рішко*

Дизайн обкладинки: *Ласло Веждел*

УДК: *Бібліотечно-інформаційний центр "Опаці Чері Янош" при ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ*

Відповідальний за випуск: *Олександр Добош* (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)

За зміст колективної монографії відповідальність несуть автори

Видання здійснене за підтримки Фонду національної співпраці, Офісу прем'єр-міністра Угорщини, ЗАТ «Благодійний фонд ім. Габора Бетлена» та за сприяння Спілки «За майбутнє реформатської громади Ніртетгі» і Благодійного фонду За Закарпатський угорський інститут

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90 202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ» (Затверджено протоколом загальних зборів Благодійного фонду За ЗУІ, протокол №1 від 09.12.2019р., прийнято Загальними зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, протокол №2 від 11.11.2019р., зареєстровано Центром надання адміністративних послуг Берегівської міської ради, 12.12.2019р.) та ТОВ «РІК-У»* (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88 000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

Підписано до друку 25.10.2021. Шрифт «Times New Roman».

Папір офсетний, щільністю 80 г/м². Друк офсетний. Ум. друк. арк. 64,0.

Формат 70x100/16. Замовл. №2772. Тираж 1400.